ژبنی خبری

مؤلف :

Ketabton.com

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوز مې مجلې د ۱۳۵۰ کال دلو مړی
او دوهمې گڼې په بدل کې چاپ شوی دی .

د کتاب د بین المللی کال په مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبنی څېړنې

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مضمون	مخ
لومړۍ خبرې	۱
ژبپوهنه او دهغې څانګې	۵
ژبه او لیک	۶
دانسان صوتي غړي	۸
دآوازونو وتونځې	۱۰
دآوازونو ډولونه	۱۳
فونیټیکس او فونیمیکس	۲۵
فونیم	۲۸
مورفیم	۳۱
مورفوفونیمیکي بدلون او دهغه ډولونه	۳۶
دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې	۴۱
لهجوي اطلس	۵۶
دلهجوي اطلس اصطلاحات	۶۷
یادونه	۷۰
مأخذونه	۷۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ خبرې

په اوسنۍ نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقیده دي چه که سړی وغواړي چه یوه ژبه په داسې توګه تدریس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو اړینه ده چه د هغه تر تدریس، هم د شاګرد د مورنۍ ژبې او هم د هغې ژبې چه شاګردې ئې زده کول غواړي فونیمي او مورفیمي تجزیه وسي او د دغو دواړو ژبو ساختمان او جوړښت او نور خصوصیات په صحیح ډول سره څرګند سي، وروسته د دغو دواړو ژبو د ساختمان د مقایسې او پرتلې له مخې د هغوی د ساختمان توپیرونه معلوم سي.

دا ځکه چه هر کله چه سړی کومه ژبه زده کوي، ځکه چه دی د خپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنیوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی په دې و پوهیږي چه د ده مورنۍ ژبه او دا بله ژبه د جوړښت له مخې توپیر سره لري خو بیا هم د خپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې ئې اداکوي د خپلې ژبې د جوړښت له مخې

ترتیبوي . اوترڅوچه د ژبې شاګرد و دغو ټو پېړونو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې ښه مشق او تمرین ونکړي ، د نوي ژبې د استعمالولو په وخت کې به د غو برخو کې تل له غلطیو او اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي .

د بېلو بېلو ژبو ویونکي د یوې ځانګړې ژبې په زده کړه کې بېل بېل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبی او یو دري ژبی وغواړي چه پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډۍ خورم ، ما ډوډۍ وخوړه) په زده کړه کې پرته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبی دوه مشکله لري : یو دا چه د ده په ژبه کې فعل د نومو ږو جملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازې یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او د غه هر ضمیر د استعمال ځانګړي او مشخص ځایونه لري . نو ښایي چه دا هر و مرو د ده ته وړ زده سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) ووایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبی بیا د فعل په برخه کې دومره مشکلات نلري خو د نومو ږو ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبی یې لري دري ژبی یې هم لري . دغه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبی د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home)، خو دري ژبی د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړي (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

دغه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په د ې

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه کي هم د ژبي زده کوونکي ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره پوښلي نوي . د مثال په توګه د (ختکي) په کلمه کي انګریزي ژبي د (خ) او دري ژبي د (ټ) د تلفظ په برخه کي له مشکل سره مخامخ کیږي .

د ژبي په زده کړه کي د ژبي د بېلو بېلو لهجو د توپیر څخه هم ستړګي نسي پټېدلای. که یوه ژبه څو لهجي ولري نو د هغې ژبي د زده کړي په لومړي سر کي ښایي چه له نومو ړو لهجو څخه یوازي یوه لهجه انتخاب او هغه تدریس سي .

که د ژبي شاګرد وغواړي چه د یوې ژبي ټولي لهجي زده کاندي نو ښه لاره داده چه دی لومړی یوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بیا د هغې لهجي په شمول د نومو ړي ژبي د ټولو لهجو توپیرونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چه خبري کوي د نومو ړو توپیرونو رعایت وکړي .

له نومو ړي بیان څخه مطلب دادی چه د نړیوالو ژبو د داخلي ساختمان او جوړښت له مخي کټ مټ یو شی ندي او یوله بله توپیر سره لري . هر کله چه کومه ژبه و کوم چا ته تدریس کیږي که د هغه چا مخصوص مشکلات چه د نومو ړي ژبي په زده کړه کي یي لري په نظر کي ونیول سي نو د ژبي شاګرد کولای سي چه پر نومو ړو مشکلاتو باندي په لږ وخت کي بریالی سي او په لږ وخت کي په صحیح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

څنګه چه د مخه موهم وویل د ژبي د شاګرد مشکلات هغه وخت څرګندېدلای سي چه د شاګرد د ژبي ساختمان او د هغې ژبي جوړښت چه شاګرد یې زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزیه او تحلیل سي . د هغوی د آوازونو ډولونه، مورفیمونه او د مورفیمونو ترکیب او د کلام د اجزاوو ترتیب او داسي نوري خصوصیتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په صحیح ډول سره معلوم‌سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نوموړو دواړو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کې د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کې ورپېښېږي) ښکاره سي.

په دې رساله کې د ژبې د ساختمان او جوړښت د سیړلو په باره کې ځیني مقدماتي یادوني سوې دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهني علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو ، د مورفیمونو د معلومولو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کې څه معلومات وړاندې سي او دغه رنګه د لویې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او د هغوی د ثبتولو لارې چه د ژبې د ساختمان او جوړښت د معلومولو په برخه کې ډېر اهمیت لري په لنډه ډول وښوول سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کې د نورې زیاتې او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي.

نوراحمد شاکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه او د هغې څانګې

ژبپوهنه وهغه علم ته وايي چه د هغه په ذريعه د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت تر څېړنې لاندې نيول کېږي او مهمې څانګې يې دادي: تشريحي ژبپوهنه، تاريخي ژبپوهنه او مقايسوي ژبپوهنه.

تشريحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهنې هغه اساسي او مهمه څانګه ده چه په هغه کې يوه ژبه بېله دې چه تاريخي بدلون او تحول يې په نظر کې ونيول شي په يوه ټاکلي او معين وخت کې مطالعه کېږي. په تاريخي ژبپوهنه (historical lin-guistics) کې د ژبې هغه تاريخي تحول او بدلون تر غور او څېړنې لاندې نيول کېږي چه په بېلو بېلو دورو کې ورپېښ سوی وي. په مقايسوي ژبپوهنه (comparative lin-guistics) کې څوژبې چه له يوې کورنۍ څخه وي يا د ژبو څو کورنۍ په مقايسوي ډول تر غور لاندې نيولې کېږي او يوله بله سره پرتله کېږي څو چه د دوی ترمنځ نږدېوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اړيکې څرګندې سي .

په تاريخي ژبپوهنه کي ديوې ژبي مواد چه په دوو يا زياتو دورو کي د دتشريحي ژبپوهني له مخي تهيه سوي او څېړل سوي وي مطالعه کيږي. په مقايسوي ژبپوهنه کي ددوو يا زياتو ژبو يالهجو هغه مواد چه دتشريحي ژبپوهني له خوا راغونډ سوي او څېړل سوي وي ترغور لاندي نيول کيږي او دهغوى ورته والى معلوميږي. نو ددې له امله دتاريخي او مقايسوي ژبپوهني پوهان او محققين دتشريحي ژبپوهني په محققينو پسي ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه دتشريحي ژبپوهني دپوهانو له خوا تهيه سوي او څېړل سوي وي . مګر دتشريحي ژبپوهني پوهانو او محققينو ته دتحقيق په وخت کي دتاريخي او مقايسوي ژبپوهني دمحققينو مواد په سبه نه ورځي .

ژبه او ليک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان يې دخپلو افکارو او خيالاتو دڅرګندولو په غرض تر يو خاص نظم او سيستم لاندي دصوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کي يوله بله سره رابطه پيدا کوي ، ليک هغه سيمبولونه او علامې دي چه دهغوى په واسطه انسانان يوله بله خپل افکار او خيالات اظهاروي . ليک په عمومي ډول پر دوو برخو باندي ويشل کيږي : يو تصويري ليک او بل الفبايي ليک . په تصويري ليک کي انسانان خپل فکرونه دتصويرونو او شکلونو په واسطه څرګندوي او دآوازونو سره کومه رابطه نلري . اما په الفبايي ليک کي دهغو آوازونوله پاره چه په خبرو اترو کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

استعمالیږي سیمبولونه راوړل کیږي او ددغه سیمبولونو مجموعه چه دیوې ژبي ـ
ټول آوازونه وښیي دژبي الفبا بلله کیږي .

ژبه او لیک که څه هم یوله بله سره نږدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بیل
شی ده او لیک بیل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نسي . یو ژبپوهاند دژبي او لیک
تر منځ په سمه توګه توپیر کولای سي ، خو هغه کسان چه په دې باره کي يې غور نوي کړي
ژبه او لیک دواړه یو شی بولي ، حتی کله کله څیني خلک لیک اساس بولي او په همدې
اساس دژبي قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او دلیک قضاوت باید دژبي پر اساس
وسي . همدغسي اشتباه ګاني کله کله دګرامر او ژبي تر منځ هم واقع کیږي . یو ژبپوهاند
هر کله چه دژبي ګرامر لیکي هیڅ کله دموږني ژبي وویونکي ته دا نه وایي چه داسي مه
وایه داسي ووایه . بلکه ددې پر ځای چه دی دموږني ژبي وښیتن ته هدایت وکړي
دی بخپله باید دموږني ژبي له ښتن څخه هدایت واخلي ، یعنی باید پوښتنه څني
وکړي چه تاسي څنګه وایاست ؟ هر ډول چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ
په خپله دیتا کي ضبط کړي . دا ځکه چه ګرامر دژبي له مخي لیکل کیږي او ژبه دګرامر
له مخي منځ ته نه راځي . یو ژبپوهاند هیڅ وخت دا زیار نه باسي چه دژبي ټول مـــواد
هر و مرو تر عمومي قواعد و لاندي راولي . ځکه چه دده په نزد دګرامر دپوهانو په اصطلاح
دژبي استثنا آت هغومره اهمیت لري لکه باقاعده شیان چه يې لري او استثنا آت هم دژبي
یوه مهمه برخه تشکیلوي . نو که چیري دی له هغو څخه سترګي پټي کړي یا يې په بله بڼه سره وښیي په ـ
حقیقت کي دی دژبي دیوې مهمي برخي څخه سترګي پټوي او دژبي ددغي برخي پر حقیقي بڼه او ساختمان باندي
پرده غوړوي ، او هغه چا ته چه دده دتحقیق له مخي نوموړې ژبه مطالعه کوي نیمګړي معلومات وړاندي کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانسان صوتي غړي

انسانان یوله بله خپل افکار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . دغه آوازونه چه انسانان یې د صوتي غړو په واسطه له خولې یا پزې او یا خولې او پزې دواړو لارو څخه راباسي د ـ فونیتیکس (Phonetics) او فونیمیکس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوې مهمې څانګې دي مطالعه کیږي . په ژبپوهنه کې یوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نیول کیږي چه په ژبه او خبرواترو کې استعمالیږي . دادی اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه د خبرواترو په وخت کې د آوازونو په تولید کې مهم برخه لري په دې لاندې شکل کې وښیو :

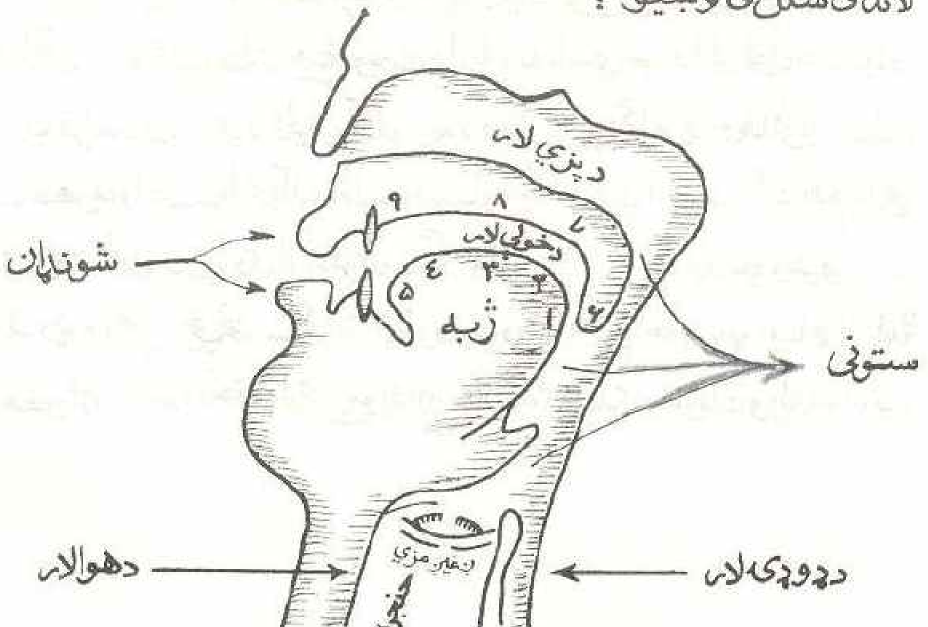

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېر شکل کې د انسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښودل سوي دي :

۱- ژبه : ژبه پر پنځو برخو باندې وېشل سوې ده : ۱- رېښه (root) ۲- وروستۍ برخه (dorsum) ۳- منځنۍ برخه (Center) ٤- د مخنۍ برخه (blade) ٥- د ژبې سر (tip).

۲- د خولې لوړه برخه : ۶- ژبړۍ (uvula) ۷- نرم تالو (velum) ۸- زېږ تالو (dome) ۹- اوربې (Alveolar ridge).

۳- غاښونه او شونډې

٤- ستونی (pharynx) چه دوې لارې لري : یوه د خولې او بله د پزې . که نرم تالو پورتې خواته و خوځېږي نو د پزې لار و تړله شي ، او که ژبه د نرم تالو و خواته و خوځېږي د خولې لار و تړله سي .

۵- ږغیز مزي (Vocal cords) د تنفسي نل په لوړه برخه کې موقعیت لري او د نرۍ تار و شخه تشکیل سوي دي . د آواز د اداکېدلو په وخت کې هوا د حنجرې (larynx) له خالیگاه څخه د ږغیز مزو تر منځ تېرېږي . که د هوا د تېرېدلو په وخت کې ږغیز مزي بېخي سره نژدې وي نو د هوا جریان بې رپوي او کوم آواز چه په دغه وخت کې تولیدېږي ږغن آواز (Voiced sound) بې بولي لکه د (ب) یا (د) آواز .

او که ږغیز مزي لږ سره لیرې وي د هوا جریان بې نسي رپولای او په دغه وخت کې بې ږغ آواز (Voiceless sound) تولیدېږي لکه د (پ) یا (ت) آواز . دغه سبب دی چه ږغیز مزي په صوتي غړو کې ډېر اهمیت لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ونځي

(Position of articulation)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکې پر دوو برخو ويشل کېږي : سنوېږونکي او نه سنوېږونکي . سنوېږونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو داداکولو په وخت کې په حرکت کې وي او هغه دا دي : د ژبې وړوستۍ، منځنۍ او مخنۍ برخه ، د ژبې سر او لاندې شونډه . او نه سنوېږونکي صوتي غړي چه ـــــ (Point of articulation) يې بولې هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو اداکولو په وخت کې حرکت نه کوي او ځای پر ځای ولاړ وي . دا صوتي غړي دادي : نرم تالو ، زيږ تالو ، اوری ، د لوړو غاښونو بېخونه ، د لوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه .

هرکله چه سنوېږونکي او نه سنوېږونکي صوتي غړي سره يوځای سي د آوازونو ونځۍ او مخرجونه تشکيلېږي . د مثال په توګه که د ژبې سر او د لوړو غاښونو بېخ سره يوځای سي نو د (ت) يا (د) مخرج تشکيلېږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره يوځای سي د (ب) يا (پ) ونځۍ تشکيلېږي . که لاندنی جدول چه په هغه کې د ځينو آوازونو ونځۍ او د هغوی د ولونه سنوول سوی دي په غور وګورو په عمومي ډول آوازونه پر درو واسا سي اولويو ډلو باندې ويشل سوي دي : انسدادي (stops)، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants) . اکثره هغه آوازونه چه په ژبه کې استعمالېږي له دغو درو ډلو څخه په يوه ډله کې شاملېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

manner of articulation دآوازداداکولو ډول		position of articulation دآوازداداکولو ونډې →		bilabial شونډنیز	labiodental شونډي‌غاښنیز	dental غاښنیز	alveolar اوري‌ینز	retroflex غبرګ ژبی	alveopalatal اوري‌تالويز	palatal زبون تالويز	velar نرم تالويز	uvular ژبکی ییز	labiovelar شونډيي‌تالويز	pharyngeal حرکیز	glottal ستونیز
STOPS انسدادي	Simple	ساده	۱ بې‌ږغه	p	p̣	t̪	t	ṭ		ḵ	k	q	k͡p		ʔ
			۲ ږغن	b	ḅ	d̪	d	ḍ		g̱	g		g͡b		
	aspirated	نفسي	بې‌ږغه	pʰ			tʰ				kʰ				
			ږغن	bʰ			dʰ				gʰ				
	glottalized	ستونیزسوي	بې‌ږغه	p'			t'				k'				
			ږغن												
	affricated	موښتلي	بې‌ږغه				ȼ		č						
			ږغن				ƶ		ǰ						
	laterally affricated	اړخیزموښتلي	بې‌ږغه				ƛ								
			ږغن				λ								
	Prenasalized	غنه‌سوي	بې‌ږغه	ᵐp			ⁿt								
			ږغن	ᵐb			ⁿd								
	implosive	دننه‌خواته واړیدونکی	بې‌ږغه												
			ږغن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکی	slit	هوار	بې‌ږغه		f	θ					x				h
			ږغن	γ	v	ð					ɣ			εϛ	ɦ
	groove	غوږ	بې‌ږغه				s	ṣ	š						
			ږغن				z	ẓ	ž						
	lateral	اړخیز	بې‌ږغه				ɬ								
			ږغن												
RESONANTS طنطنلرونکي	lateral	اړخیز	بې‌ږغه												
			ږغن				J		ʎ						
	nasal	غنه‌يي	بې‌ږغه	m̥			n̥								
			ږغن	m	ɱ	n̪	n	ɳ	ñ	ɲ	ŋ	ɴ			
	median	منځني	بې‌ږغه	w̥					y̥						
			ږغن	w			r		y						
FLAPS		پړیږدونکي	بې‌ږغه												
			ږغن				ř								
TRILLS		رپېدونکي	بې‌ږغه				r̥̃								
			ږغن				r̃					R			

voiced : ۲- ږغن   Voiceless : ۱- بې‌ږغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه داداکولو په وخت کي يې مخرج تپ ـ وتړل سي او د هواجريان بند سي ، خود مخرج د تړلو څخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانېستل سي او په دې توګه يو انسدادي آواز توليد سي . لکه د (ت) يا (پ) آواز . دانسدادي آواز مهم خاصيت دا دی چه د مخرج تړل يې داحتکاکي او تنتنه لرونکو آوازونو په توګه دوام نه کوي . احتکاکي هغه آوازونه دي چه د هغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي احتکاک پېښ سي لکه د (س) يا (ز) آوازونه . تنتنه لرونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د هغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي نه احتکاک پېښيږي او نه دانسدادي آوازونو په څېر د مخرج تړل او دفعتاً پرانېستل واقع کيږي ، بلکه دا هغه آوازونه دي چه په حنجره (larynx) کي پيدا سوي وي او وروسته د خولې او پزې په واسطه يو ډول اوبل ډول کيږي لکه د (ن) يا (م) آوازونه .

برسېره پرنوموړو دوولو يو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو کي پېښيږي چه يو ډول يې پړپېډ ونکي (Flaps) او بل ډول يې رېږدېدونکي (trills) آوازونه نوميږي . پړپېډ ونکي هغه آوازونه دي چه د ژبي د يوه ډېر چټک حرکت په واسطه اداکيږي چه کله کله د يوه ډېر لنډ انسدادي آواز سره شباهت لري ، او ـ رېږدېدونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبي ، شونډانو يا ژبۍ د ډېرو چټکو حرکاتو په واسطه اداکيږي .

دآوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو وېشل کېږي : کانسونينټونه او واولونه .

کانسونينټ (Consonant) هغه آواز ته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جريان کي چه د هغه د ادا کولو په وخت کي له خولي يا پزي يا د غود وارو لار و څخه راوزي انسداد ، احتکاک يا کوم بل ډول بندش پېښيږي . لکه د (ب) يا (پ) دادا کولو په وخت کي چه د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جريان کي بندش واقع کيږي . يالکه د (ج) يا (ځ) دادا کولو په وخت کي چه د ژبي او اوري تماس د هوا په جريان کي بندش راولي . که دوه يا زيات کانسونينټونه په يوه سيلاب کي متصل سره راسي او د دوی په منځ کي واول نه وي کلسټر (cluster) يې بولي . لکه په پردی کي (پ) او (ر) او په آزموينت کي (ښ) او (ت) .

واول (vowel) هغه آواز ته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو ترمنځ داسي تماس نه پيښيږي چه د هوا په جريان کي انسداد او بندش واقع سي ، خو د ژبي او شونډو د مختلفو حرکاتو له امله د خولي داخلي برخه بېل بېل شکلونه پيدا کوي چه په دې توګه واولونه يو له بله څخه په منځ کي توپير پيدا کوي لکه په لاس ، ډېر او سوړ کي د (ا ، ې ، و) آوازونه .

د پښتو کانسونينټونه او واولونه په لاندي ډول دي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف : کانسونينټونه :

g	ګ	ž	ژ	dz	ځ	b	ب
l	ل	ẓ	ږ	x	خ	p	پ
m	م	s	س	d	د	t	ت
n	ن	š	ش	ḍ	ډ	ṭ	ټ
ṇ	ڼ	ṣ	ښ	r	ر	j	ج
h	ه	g	غ	ṛ	ړ	č	چ
		k	ک	z	ز	ts	څ

ځيني عربي کلمې په پښتو کې استعماليږي . دغه عربي کلمې ځيني داسې عربي آوازونه لري چه په پښتو کې نسته . نوهر کله چه دا عربي آوازونه په پښتو کې تلفظ کيږي په عمومي ډول په هغو پښتو آوازونو سره تبديليږي چه دغو عربي آوازونو ته نژدېوالى ولري . لکه ف > پ ، ق > ک يا خ ، ث > س او داسې نور ....

نوموړي عربي آوازونه دادي :

ث S̱ ، ح ẖ ، ذ Ẕ ، ص ṣ ، ض ẓ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ʔ ، ...
ف f ، او ق q .

په ځينو ژبو کې ځيني آوازونه دي چه کله د کانسونينټ او کله کله د واول په ډول اداکيږي . په پښتو کې دوه آوازونه دي چه کله کله د هجا هسته تشکيلوي او د واول په توګه څرګندېږي ، خو ځيني وخت د هجا هسته نه تشکيلوي او د کانسونينټ په

ډول اداکېږي. نوموړي دوه آوازونه دادي:

و (W): لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کی.

ی (Y): لکه په (يخی = yaxáy) او (آگی = agáy) کی.

ب: واولونه Vowels

و (o): لکه په (نور = nor) او (پور = por) کي.

ۇ (u): لکه په (پل = pul) او (سور = Sur) کي.

و (ū): لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کي لومړي واوونه.(۱)

ي (i): لکه په (ځير = dzir) او (پير = pir) کي.

ي (ī): لکه په (کيږي = Kīẓi) کي لومړی (ي).(۲)

ې (e): لکه په (ډېر = ḍer) او (شمېر = šmer) کي.

زورکی (ə): لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کي.

اَ یا زور (a): لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کي.

آ (ā): لکه په (کار = Kār) او (آس = ās) کي.

دادی اوس به د پښتو یو متن د کندهار، بل متن د ننګرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توګه ولیکو. د مخه تر دې چه نوموړي متنونه ولیکو باید و وایو سي چه د خج (stress) راوړل او نه راوړل او بدلون نه یوازې په پښتو بلکه د نړۍ په ډېرو ژبو کې د کلمو و معنی ته تغییر ورکوي. مثلاً په (پرېوتم او کېنېښستم)

(۱): په نوموړو کلمو کې داسې (و = ū) د کندهار په لهجه کې راځي. (۲) په نوموړې کلمه کي داسې (ی = ī) د کندهار په لهجه کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي که خبج پرلو مړی سسیلاب باندي راسي یوه معنی لري او که د پای پر سیلاب باندي راسي بله معنی ورکوي . نو ځکه په لاندي متنونوکي د خبج رعایت هم کوا وهغه د یوې داسي علامې (´) په ډول د سیلابونو پرسر باندي ایږدو . دا هم باید ووېل سي چه دا متنونه ځکه چي د لیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینو ځایونو کي د لهجې پوره نماینده ګي ونه کړای سي .

د کندهار لهجه — د ښاغلی بېنوا په قلم

یوازي پښتو

دالوست په یوازي پښتو لیکم ، چه د بلې ژبې یو توری پکښې نسته . هوکې ! د ژبې ښه والی هم دغه دی چه هره ژبه ښایي د ومره اړه ته وي ، چه د ژبې خښتن هر راز د زړه وینا په خپله ژبه ویلای سي . که څه هم ژبي یو د بله ومرستې ته سره اړې دي او یوازي کومه ژبه بشپړه نه لیدله کېږي ، بیا هم ځیني ژبې له خپله ځانه دونده وینا وي او توري لري چه ښتن یې مړني وي نو په لږ زیار د پردوله اړې څخه وزي.

د عربو ژبه هغه ژبه ده چه د نړۍ د ژوندیو اولویو ژبو څخه بلله کېږي . خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښي سته چه د دغو ژبو له هانو راښوولي دي . دغسې هم د اوسنۍ ژوندۍ نړۍ لوړي ژبې لکه انګریزي او فرانسوي یا نورې ژبې پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښې لري . پا رسو هم یوه خو ره

ژبه ده چه دا زرکاله راهیسې د مېړنیو مشرانو ترسیوري لاندې يې روزنه کیږي.
خو سره له دې دونه روزنې هم یوازې پارسو لیکلو ته هیڅ نه لیدل کیږي، او ډېره
به دا نه وي چه یوازې پارسو ولیکله شي، هرومرو به وعربي ژبې ته اړشواوکه نه
یوه لیکه یا دوې درې لیکې به په زیار ولیکلی شي.

له ښه مرغه زموږ پښتو ژبه ډېره اړته ده. موږ که لږ څه زیار وکاږو، نو په خپله ژبه به هرڅه په یوازې پښتو ولیکو. که څه هم موږ اړ نه یو چه هرومرو به یوازې پښتو ولیکو. د نړۍ ټولې ژبې یوه د بلې په مرسته بشپړه کیږي، خو بیا هم دا د ژبې ښه والی دی چه یوه ژبه دومره اړته وي او دومره توري ولري چه د بلې ژبې له اړې څخه ووزي. دا څرګنده ده چه زموږ پښتو ژبه د هرڅه دپاره بېل بېل توري لري او د لویو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په زړو کښې ښخ دي. که څوک پلټنه پسې وکړي، ډېرې وینا وې او ډېر توري به ومومي چه اوس نشته یا موږ ته څرګند نه دي.

د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه

yawā́zi paṣtó

dá lwə́st pə yawā́zi paṣtó likə́m či də bə́li žə́bi yáw ṭórəy pəkṣi nə́sta. hóke! də žə́bi ṣəwā́ləy ham dagá [day] či hára žə́bə ṣáyi dúmra árta wi či də žə́bi tsaṣtán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛə́ waynā́ pə xpálə žába wayə́lāy si. Ka tsə ham žábi yaw də balə wə mrásti tə sara áṛi di aw yawā́zi Kuma žába bášpaṛə ná līdələ Kī́ẓi, byā́ ham dzíni žábi lə xpálə dzā́na donə waynā́wi aw tū́ri lari či tsasṭán ye maṛanáy wi, no pə laẓ zyā́r də pradó lə aṛáy tsaxə wázi.

də ʔarábu žába háġa žába də či də naṛəy də žwandə́yu aw lwáṛu žábu tsaxə baláלə Kī́ẓi. xu sará lə daġa ham dzíni pradí tū́ri pakṣi stá či də dáġi žábi pohā́nu rāṣowəli di. daġási ham də osanə́y žwandáy naṛay lwáṛi žábi láka angrezí aw farā́nsawi yā nū́ri žábi pradí lā́tení yā yonā́ní tū́ri pə xpəl mándz Kṣi ləri. pā́ṛsó ham yawa xwaẓá žába də či dā zər Kā́lə rā́hisi də meṛanáyu mašarā́nu tər syóri lā́ndi ye rozā́nə Kī́ẓi. xu sará lə de dónə rozáni ham wə yawā́zi pā́ṛso ʔiKálu tə bič na lidəl Kī́zi, aw ḍérə ba dranā́ wi či yawā́zi pā́ṛsó walikalə si. harú marú ba wə ʔarabí žábi tə aṛ su aw Kə na yawá lika yā dwe dre líki ba pə ḍer zyā́r walikəli si.

lə ṣə márġə zmúẓ paṣtó žába ḍera árta də. muẓ Kə láẓ tsə zyā́r wáKā́zu, no pə xpálə žaba bə har tsə pə yawā́zi paṣtó wə́liKu. Ka tsə ham muẓ aṛ na yu či harú marú

ba yawǻzi paṣtó likú. da naṛay ṭóli žábi yawa da báli pa — mrasta bəšpaṛa Kiẓi, xu byǻ ham dā da žabi ṣawǻləy day či yawa žába dóni árta wi aw dúmra tǘri wálari či da báli žábi la aṛay tsaxa wawzi. dā tsargánda da či zmúẓ paṣto žaba da har tsa dapǻra bel bel tǘri ʔəri aw da lǘyu gró pa ʔamánu Kṣi da ṣpinu paṣtanó pa zṛó Kṣi ṣax di. Ka tsók palaṭána pasi wákṛi, ḍéri waynǻwi aw ḍer tǘri ba wámumi či os nástə yá muẓ tə tsargánd ná di.

د سباغلی الفت په قلم　　　　دننګرهار لهجه

د کوم ځای دی ؟

یوکور یې دلته دی ، بل په کابل کې ، بل په یو بل ځای کې . څه ځمکه په کوهدامن کې لري ، څه په بغلان کې ، څه په یو بل ځای کې . نغدې روپۍ یې په رشوتونو دلته پیدا کړې ، مګر ګټه وربانديې نور بانکونه کوي په یو بل ځای کې . ته و وایه چه دی د کوم ځای دی ؟

مینه یې له دې خلکو سره نشته ، او د نورو ملکونو خلک ورته ډېر ګران دي . د دې ځای ژبه یې نه ده او په پردیو ژبو افتخار کوي . د دې وطن له شعر او موسیقی نه خوند نه اخلي او د خارجي موزیک په صفت مړ یږی نه . مونږ ته په نخوت او نفرت ګوري او د پردیو مستخدمینو په مقابل کې ډېره تواضع کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ووایه چه دی دکوم ځای دی ؟

دی دهیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هرځای دده دی او سړی وړته هرځایي ویلی شي . هو ! داهغه مرغه دی چه څلور فصلونه په څلورو مملکتونوکي تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، دیوه وطن په هواکي نه الوزي او د وطن سرې او تودې نه شي تېرولی .

داهغه عیاش دی چه بې له عیش وراحت نه نور څه نه پېژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نلري .

مونږ هغه کسان ددې وطن بللی شو چه د وطن په کانوا و بوټو سر ورکوي او په سختو وخوږو کي د وطن په کار برېږي . که څه هم پوله او پټی نلري ، او په زړه و کوډلو او جونګړو کي اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن دهغه چا نه دی چه ده پر وختکو قبالې یې اخیستي دي . بلکه دهغه چا دی چه د وطن مینه یې په زړه کي ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکی بڼه

da Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bal pa Kābul Ke, bal pa yaw bal dzāy Ke. tsa dzmáka pa Kadāmán Ke larí, tsa pa Baglán Ke, tsá pa yaw bál dzāy Ke. nágde rupáy ye pa rišwatúno dálta paydá

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa warbā́nde nor bānKúna Kawī́ pa yaw bəl dzā́y Ke. ta wáwāya či day da Kúm dzā́y day ?

mína ye la de xálKo sara nášta, aw də nóro mulKúno xálK warta ḍer grā́n di. də de dzā́y žəba ye názda aw pa pradáyo žábo iftixā́r Kawī́. də de watán la šer aw mosiqī́ na xwánd nə áxli aw də xārijī́ mozíK pa sifát maṛézi na. múnẓ tapa naxwát aw nafrát góri aw da pradáyo mustaxdimíno pa moqābil Ke ḍéra tawāzó Kawī́.

ta wáwāya či day da Kum dzā́y day ?

day da héts dzā́y na day, dzáka či hár dzā́y da da day aw saṛay warta hardzāyī́ wayálay ši. ho! dā́ haġa margá day či tsalór faslúna pa tsalóro mamlaKatúno Ke terawī́ aw watán nálari. watán na péžani, da yawá watán pa hawā́ Ke na álwuzi aw da watán saṛé aw tawdé náši terawálay.

dā haġa ayā́š day či bé la áyš u rāhát na nór tsə na péžani aw la watán sara héts mína aw alāqá nálari. munẓ haġa Kasā́n da dé watán baṭálay šu či da watán pa Kā́ṇo aw búṭo sár warKawī́ aw pa sáxto wrádzo Ke da watan paKā-rézi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nalari, aw pa zaṛó Koḍálo aw

(c) ketabton.com: The Digital Library

jongáro ke ósi.

ho! zmā́ pə aqidá dā watán də haqə čā nə day či da déro dzmáko qabālé ye axiste di. bálke də haqə čā day či də watán mina ye pə zṛə ke da aw lə watán saraatágá lari.

دپېښور لهجه :

دسړو تعوېذ (۱)

يوه شپه شمروز يوخواجرتي قاتلان دجميلې په کور ورخطا کړل . ډاکه پرېوته . صابره او جميله دواړه په کښې مړې شوې . شمروز دخپلې ورېرې او دبوډۍ په مرګ دمکر ډېر ويرا وژړا او کړه . پوليس خپل تفتيش کښې ډېر په اخلاص سره کار اوکړو، ولې هيڅ هم دريښتيا وشهادت ته غاړه نه کېښوده . او نتيجه دا شوه چه شمروز په يوڅو ورځو کښې دخپل مشرورور په خانه کښېناستو . خود ناصر په بېچ کېدو يې په زړه کې غټه بوغمه پاتې شوه . په خوا او شا کلو کښې يې ډېر کوشش ورپسې اوکړو، ولې هيڅ پته يې اونه لګېده . ماشوم ناصر دخپل وطن نه ډېر لرې يو لوی ښار ته اوړ سېدو . يوه شپه چه ډېر ستړی شو ، نو چرته په يوه باغيچه کښې ديو بينچ دپاسه اوده شو . دا باغيچه دلوی کاروباري تاجر په کور کښې وه . سحر وختی چه دکور مالک سبت رحمان دسېل دپاره بهر تلو ، نو په باغيچه کښې

---

(۱) : دا مضمون دښاغلی رشيدعلی دهقان اثر او دښاغلی جهان زيب نياز پېښوری لهجه ده .

یې د خپل کور نه خطا شوې ماشوم او لید وچه لاهغه شان بې غمه اوده پروت
وه ، بنګلې ته لاړو او سره د خپل ټبره بیرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ـ
ماشوم لاهغه شان اوده وه .

واې چه د دې سېټ یو زوی وه چه ډېر ښکلی وه او هم
لکه د دې ماشوم وه . دوی ته خپل مړ شوی زوی وریاد شو ، د دواړو په سترګو کښې
اوښکې وې . دواړه ساه نیولې د ماشوم په خوا کښې غلي ولاړ وو چه په دې کښې
ناصر هم له خوبه بېدار شو . او تراوتړې کتل او بیا په رتو رتو په ژړا شو .
د سېټ ټبر ناصر خپلی سینې ته جخت کړو .
دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سېټ رحمان
ناصر په غېږه کښې اوچت کړو او سره د خپل ټبره کمرې ته لاړل .

د نوموړي مضمون فونيميکي بڼه

da sró t̄awiz

yawá špá Šamróz yaw so ujratí qātilán da Jamilé pa kor warxatā́ kṛəl. ḍākā́ préwata. sābirá aw Jamilā́ dwā́ṛa paké mṛé šwe. Šamróz da xpā́le wreré aw da buḍé pa márg da məkər ḍér wir aw jaṛā́ ókṛa. pulís xpəl taftíš ke ḍér pa ixlā́s sara kā́r ókṛo. wā́le hécā kum da

(c) ketabton.com: The Digital Library

riṣ̌tiáo šahādát ta ǵāṛa ná Kexoda. aw natijá dā́ šwače Šamróz pa yaw só wrádzo Ke da xpə̄l mā́šar wrór pa xānḗ Kénāsto. xo da Nā́sár pa bač Kedó ye pa zṛə Ke ǵāṭa bogmā́ pā́te šwá. pa xwā́ u šā Kálo Ke ye ḍér Košíš wárpase óKṛo, wále hés pā́ta ye onálageda. māšúm Nā́sə́r da xpə̄l watán na ḍer lāre yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá ci ḍer stə́ṛe šo. no čárta pa yawa bāgiċá Ke da yaw binč da pā́sa odá šo. dā bāgiċá da lwé Kārubā́ri tā́jir pa Kór Ke wá. sahár waxti če da Kor mālik séṭ Rahmā́n da sél da pā́ra bahár tló, no pa bāgiča Ke ye da xpəl Kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lā́ro aw sará da xpə̄l ṭabára byérta hage zé ta rā́glo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

Wā́yi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xKúle o aw hum láKa da dé māšúm wo. dwi ta xpə̄l məṛ šə́we zwé waryā́d šo, da dwā́ṛo pa stárgo Ke úxKe we. dwā́ṛa sāniwā́li da māšúm pa xwā́ Ke gə́li watā́ṛ wu, če pə de Ke Nā́sár húm la xóba bedā́r šo. awtár awtár ye Katə́l, aw byā́ pa rā́ṭo rā́ṭo pa jaṛā́ šo. da seṭ ṭabár Nā́sə́r xpale siné ta júxt Kṛo. dwā́ṛo jaṛə́l, xo dwā́ṛa ná poedā́l če da dwí da jaṛā́ wā́ja sə́ da. seṭ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Rahmán Nāsər pa gega Ke učát Kṛo, aw sará da xpə̄l ṭabára Kamré ta lā́ṛəl.

فونیټیکس او فونیمیکس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندي په خبرو کي استعمالیږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کي اداکیږي او بیا له هغوی څخه کلمې او جملې جوړیږي چه په دې توگه انسانان یو له بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه یوه داسي ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. دانسان په صوتي غړو کي یو څو محدود غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي ښوريږي او حرکت کوي. که سړی د نوموړو ښوریدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کي مشق او تمرین وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجراکولو کي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي اجراکیږي پوره مهارت او استعداد پیدا کړي، نو دی کولای سي چه د هري ژبې بېل بېل آوازونه اداکړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوریدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوریدونکو صوتي غړو سره یو ځای کیږي، اداکیږي.

که سړی داسي یو فارمول راوباسي چه د هغه فارمول له مخې د ښوریدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوریدونکي صوتي

غږي سره وښوول سي نو سړی به وکولای سي چه د يو لړ دغسي فارمولونو په واسطه د يوې ژبې آوازونه وښيي . او فونيتيکي الفبا هم په حقيقت کي د دغسي فارمولونو يوه مجموعه ده . د مثال په توګه د "ب" سيمبول د سږو حرکت ښيي چه هوا وپورتي خواته پوري وهي . دغه هوا هر کله چه له ستوني څخه وخولې ته راوزي بڼغيږمزي رلوي . نوموړی سيمبول (ب) دا هم ښيي چه د هوا د جريان په وخت کي د پزي لار تړلې وي او هوا د خولې له لاري جريان پيدا کوي ، خو د شونډانو د يو ځای کېدو په واسطه يو ځل بندښ پيدا کوي او وروسته ناڅاپه له خولې څخه وزي .

له نوموړي بيانه څخه ښکاريږي چه هغه آوازونه چه په خبرو کي استعماليږي د هوا د جريان او د صوتي غړو د حرکاتو او د هغوی د يو ځای کېدو څخه پيدا کيږي ، چه دا ټول د فونيتيکس (Phonetics) موضوع تشکيلوي .

په فونيتيکس کي آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کيږي :
يو دا چه آوازونه د ښودونکو صوتي غړو د حرکاتو او د نه ښودونکو صوتي غړو سره د هغوی د يو ځای کېدو په ترڅ کي مطالعه سي . د فونيتيکس دا برخه آرټيکوليټوري فونيتيکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل دا چه آوازونه د آوازونو د امواجو له مخي چه وروسته تر هغه چه د صوتي غړو په واسطه اداشي او له خولې څخه راووزي مطالعه سي . د فونيتيکس دا برخه اکوسټيک ـ فونيتيکس (Acoustic phonetics) بلله کيږي .

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کې د فونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کې فونیمونه او د هغوی تجزیه او دسته بندي تر څېړنې لاندې نیول کیږي .

فونیتیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانګې دي چه په هغوی کې د ژبې آوازونه مطالعه کیږي . نو ددې له امله دوی یو له بله سره نږدې اړیکې لري . مګر څنګه چه په فونیتیکس کې د آوازونو یو اړخ او په فونیمیکس کې د آوازونو بل اړخ تر څېړنې لاندې نیول کیږي نو ښایي چه دا دوې څانګې یو له بله بېلې سره وساتل سي او د هغوی موضوعات یو له بله سره ګډ نسي .

په فونیتیکس کې آوازونه د صوتي غړو د یو ځای کېدو او د هغوی د حرکاتو له مخې چه د نوموړو آوازونو د تولید په وخت کې اجرا کیږي په ډېر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او د هر آواز له پاره یو داسې سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې هماغه آواز وښیي . د غسې سیمبولونه د فونیتیکې الفبا په نامه سره یادیږي. مګر په فونیمیکس کې ممکن یو سیمبول متعدد آوازونه چه ټول د یوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کې یو فونیم څو الوفونه ولري (د فونیم بحث وګورئ) په فونیتیکس کې د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بېل سیمبول په واسطه ښوول کیږي. مګر په فونیمیکس کې د نوموړي فونیم د ټولو الوفونو له پاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او دغه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبې الفبا تشکیلوي . د مثال په توګه د پند او توپ . پ ګاني چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده — (د فونیم بحث وګورئ) د فونیتیکې الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکل سي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پند = pʰand ، توپ = top' . په نوموړو کلموکي چه نوموړي دوې
پ ګاني یو فونیم تشکیلوي او دواړه دیوه فونیم الوفونونه بلل کیږي ، دهریوه له
پاره بېل بېل سیمبول راغلی دی . مګر د فونیمیکي الفباله مخې ځکه چه نوموړي دواړي
پ ګاني دیوه فونیم غړي دي او یو فونیم تشکیلوي نو یوازي دیوه سیمبول (P)
په واسطه ټول الوفونونه ښوول کیږي او نوموړي کلمې په دې توګه لیکلي کیږي:
پند = pand ، توپ top.

فونیم (phoneme)

که د ژبې آوازونه په ډېر دقیق ډول ترغور لاندي ونیسو ، له داسې آوازونو
سره مخامخ کیږو چه هغه یو آواز په بېلو بېلو ځایونوکي په بېلو بېلو ډولونو سره ادا
کیږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) یا (پل) په کلموکي دغسې نه
اداکیږي لکه د (توپ) یا (چپ) په کلموکي . ځکه چه د لومړیو دوو کلمو د (پ) د
اداکولو په وخت کي له (پ) سره یو څه هوا په شدت سره را وځي او په دې ډول یو
نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړیږي . مګر د وروستنیو دوو کلمو
د (پ) د اداکولو په وخت کي د هوا جریان په دوني شدت سره نه راوزي چه یو
نفسي آواز ځني جوړ سي . دا حقیقت به هغه وخت په ښه ډول څرګند سي چه
دیوه کاغذ پاڼه وخولې ته نږدې ونیسو یو ځل لومړی دوې کلمې (پند او پل) او
بیا دوهمي دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د -

لومړیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کي د کاغذ پاڼه د هوا د جریان څخه ځکه چه شدت لري متأثره کیږي، او ښوري. مګر د وروستنیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کي ځکه چه د هوا جریان بندیږي نو کاغذ هم نه متاثره کیږي او نه یې سي ښورولای. د غه رنګه (د) یو انسدادي ږغن آواز دی چه د هغه د اداکولو په وخت کي ږغیزه مزي رپیږي او د دغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي. مګر په داسي کلمو کي لکه (دود) یا (درد) لومړي دالونه چه د دغو کلمو په سر کي راغلي دي هماغسي نه اداکیږي لکه د نوموړو کلمو وروستني دالونه. یعني لومړي دالونه ډېر ږغن (voiced) دی او وروستني دالونه لږ ږغن دي. په انګریزي کی (S) چه د ځینو مفردو نومونو په پای کي راسي جمع ځني جوړیږي مګر تلفظ یې یو ډول نه دی. د مثال په توګه (S) په داسي کلمو کي لکه: (books) یا (lips) په (س) سره اداکیږي، خو په داسي کلمو کي لکه (eggs) یا (hands) په (ز) سره تلفظ کیږي.

د پښتو د لومړي مثاله څخه څرګندیږي چه که په پښتو ژبه کي (پ) د کلمي په سر کي راسي او حرکت ولري (وروسته یې واول راغلی وي) نفسي آواز ځني جوړیږي او که په پای کي راسي بې نفسه آواز ځني جوړیږي. د غه رنګه د پښتو له دوهم مثال څخه څرګندیږي چه که دال د کلمي په سر کي تر واول د مخه راسي ږغنتوب یې ډېر وي او که په پای کي راسي ږغنتوب یې لږ وي. او د انګریزي ژبي په مثال کی د books او lips په کلمو کي ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسي راغلی دی نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې ږغه (voiceless) يعنې په (س) سره تلفظ کيږي او د hands او eggs په کلمو کې ځکه چه (s) په ږغنو آوازونو (d او g) پسې راغلې دی نو ږغن يعنې په (ز) سره تلفظ کيږي[1].

له پورتني بيانه څخه يو بل ټکی هم ښرګنديږي.

هغه دا چه آوازونه په يوه ژبه کې کله کله د موقعيت له امله تو پير پيدا کوي او کله بيا د خپل د مخنی يا وروستني محيط څخه متأثره کيږي. او ځکه چه د نړۍ ژبې د ساختمان او آوازونو له امله يوله بله سره توپير لري نو هغه عوامل چه د هغوی پر آوازونو باندې تأثير کوي هم توپير لري او يوله بله سره بېل وي. دغه آوازونه چه په حقيقت کې يو آواز وي مګر د ځينو عواملو په نسبت کله يو ډول او کله بل ډول تلفظ کيږي د ژبپوهنې علما (د ژبې د عناصرو د استعمال مشخصوالی = complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي. مثلاً په پورتنيو مثالونو کې په لومړي مثال کې نفسی (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځايونه لري. يا په بل عبارت په هغه ځای کې چه نفسی (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي راتلای، او په هغه ځای کې چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای يعنې په پښتو کې د کلمې په سر کې تر واول د مخه هميشه نفسي او د کلمې په پای کې هميشه بې نفسه (پ) راځي.

له پورتني بيان څخه يو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱): دا هم بايد وويل سي چه نوموړي تېجې موږ يوازي د نوموړو مثالونو له مخې واخيستلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی ندی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده . یعنی څو ډوله آوازونه سره یوځای کیږي او بیا یو - آوازځني جوړیږي چه ودغه یوه آوازته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وایي . او د فونیم و هرغړي ته الوفون (allophone) وایي . مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آواز دی . دا دواړه آوازونه یوځای یو فونیم تشکیلوي خو په بیل ډول بیا هر یوه ته الوفون وایي . نو په دې توګه ویلای سو چه په پښتو کي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري . یو نفسی (پ) او بل بې نفسه (مپ) . په یادلری چه تومو ړې نتیجه موږ یوازي د نو موړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتو کي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري .

مُورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهنې د علماوو لخوا په بیلو بیلو ډولونو سره سوی دی . که د مورفیم د تعریف له جزئیاتو څخه سترګې پټې کړو نو دیوې ژبي په خبرو کي بیخي کوچني صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي . د مثال په توګه داخبره وګورئ : زه راغلم چه د خلکو تېکی اداکړم = (zərāġləmčidəxalkunekiadā - -Krəm) په پورتنۍ خبره کي هغه بیخي کوچني صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندي ډول سره بیلولای سو :

1.	zə	زه	من	5.	či	چه	که	10.	i	ي	لاحقهٔ رسمي
2.	rā	را	طرف متکلم	6.	də	د	اضافت	11.	adā	ادا	ادا
3.	gl	غل	حرکت کردن	7.	xalk	خلک	مردم	12.	Kṛ	کړ	فعل کردن
4.	əm	م	واحد متکلم	8.	u	و	لاحقهٔ حالت غیر صریح	13.	əm	م	واحد متکلم
				9.	nek	نیک	خوب				

د پورتنۍ خبرې مورفیمونه که په غور سره وګورو د موقعیت او ځینو نورو خصوصیتونو له امله سره یوشی نه دي او یو له بله سره توپیر لري . مثلاً د ریم، اووم او نهم داسي مورفیمونه دي چه د ریښې حیثیت لري او که نور مورفیمونه پورې ونښلي هم دوی خپل اصلیت او مرکزیت له لاسه نه ورکوي . د غسي مورفیم ته ریښه وايي . هغه مورفیمونه چه په ریښه پورې نښلي پیوندونه (affixes) بلل کیږي. لکه په راغلم = rāglam کې (را = rā او م = əm) او په نیکي = neKi کې (ي = i). پیوندونه هم پر څو ډولو باندي وېشل کیږي . یو هغه پیوندونه دي چه د ریښو (roots) په سر کي راځي . لکه په راغلم کي د (را = rā) پیوند چه و داسي پیوندونو ته سابقه (prefix) وايي . او بل هغه پیوندونه دي چه په ریښه پسې وروسته راځي لکه په راغلم = rāglam کې (م = am) او په خلکو = xalku کې (و = u) . و داسې پیوندونو ته لاحقه (suffix) وايي.

پیوند کله صرفي او کله اشتقاقي وي . که چیرې کوم
پیوند د کلام د اجزاوو له امله د کلمې په ماهیت کي بدلون راولي اشتقاقي

پیوند (derivational affix) ورته وايي . لکه په نېکي کې چه (نېک) صفت دی او (ي) یوه لاحقه ده چه له (نېک) سره یوځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه يي اسم جوړ کړی دی . نو ځکه (ي) اشتقاقي پیوند بلل کیږي . که چیرې کوم پیوند د کلمې وماهیت ته تغییر ورنکړي لکه په کښېښم ، کښېښتو او کښېښي) کي د (م ، و ، ي) پیوندونه چه د کلمې وماهیت (فعل) ته تغییر نه ورکوي بلکه یوازې د شخص له مخې د فعل معنی ته تغییر ورکوي . داسې پیوندونو ته صرفي پیوندونه (inflectional affixes) وايي . که صرفي پیوندونه له یوې کلمې څخه وایستل سي هر څه چه پاته سي و هغه ته تنه (stem) وايي . مثلاً د (دودونه او ماشومان) په کلمو کې (ونه او آن) صرفي پیوندونه دي چه که دغه صرفي پیوندونه له نوموړو کلمو څخه وباسو ، په لومړۍ کلمه کې (دود) او په دوهمه کلمه کې (ماشوم) د تنو په حیث پاتېږي . مګر د (اړتیاوي) په کلمه کې (اړتیا) تنه بلله کیږي. ځکه چه په نوموړې کلمه کې (اړ) ریښه ، (تیا) اشتقاقي پیوند او (و ، ي) صرفي پیوندونه دي ، هر کله چه صرفي پیوندونه (و ، ي) ځنې وایستل سي ریښه او اشتقاقي پیوند (اړتیا) د تنې په حیث پاتېږي . د ریښې او تنې توپیر دادی چه که له یوې کلمې څخه ټول پیوندونه وایستل سي څه چه پاته سي هغه ریښه ده او که یوازې صرفي پیوندونه ځنې وایستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده . نو ځکه ریښه (بېله ځینو استثنا آتو څخه) یو واحد مورفیم وي ، مګر تنه کله کله واحد مورفیم وي لکه (دود) یا (ماشوم) او کله بیا د مورفیمو له ترکیب څخه جوړه سوې وي ، لکه (اړتیا) . بل دا چه یو مورفیم کیدای سي چه هم ریښه او هم تنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي لکه (دود) یا (ماشوم) د (دودونه او ماشومان) په کلموکي چه هم ریښه او هم تنه ورته ویل کیږي .

په ځینو ژبو کي یو بل ډول پیوند هم پیښیږي چه و هغه ته منځینه (infix) والي . هر مورفیم چه په بل مورفیم ننوځي ورد غه ننوتلي مورفیم ته منځینه والي . مثلاً د کویلیت (Quileute) په ژبه کي هاکت (hok'at') وسپین سري ته والي او هاځکت (hoćk'at') يې جمع ده (سپین خلک) . په نوموړي کلمه کی ć یو مورفیم دی چه د جمع معنی لري او منځینه بلله کیږي ، ځکه چه د هاکت (hok'at') په مورفیم ورننوتلی دی .

په انګریزی کي (S) چه د ځینو واحدونو مونو په پای کي راسي د جمع معنی ورکوي ، خود محیط د تأثیر له امله يې تلفظ په یوه حال نه پاتیږي او د مختلف محیط په واسطه يې تلفظ اوړي . یعنی که وروسته تر ږغن (voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره ږغن سي او که وروسته تر بي ږغه (voiceless) آواز راسي بي ږغه اداکیږي ، او که وروسته تر داسي آوازونو واقع سي لکه (S) یا (Z) په (iz) سره تلفظ کیږي . لکه په دې لاندې مثالونو کي :

buk(book) + s > buks   rod(road) + s > rodz   roz(rose) + s > roziz   bas(bus) + s > basiz .

په نوموړو مثالونو کي څرګندیږي چه د محیط د تأثیر له امله په انګریزی کي (S) چه د جمع معنی ورکوي کله کله د (S) او کله کله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (z) او ځینې وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي. دغه رنګه په پښتو کې د (ستا = ازتو) او (زما = ازمن) په کلمو کې (س) او (ز) دواړه یو سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري. نو موړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظ کیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) د مخه راغلې ده او په (زما) کې ځکه په (ز) سره ادا کیږي چه تر ږغن آواز (م) د مخه راغلې ده.

نو دغسې مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط، موقعیت یا داسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي ټول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي. د مورفیم وهرغړي ته الوموړف (allomorph) وایي. مثلاً د پورتنیو مثالونو له مخې ویلای سو چه دانګریزۍ د جمع نوموړی مورفیم درې الومورفونه لري: (s)، (z) او (iz). او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي دوه الومورفونه لري: (س) او (ز).

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتې معناګانې ولري، نو د هغه د معناګانو د شمېر په مطابق هغومره مورفیمونه ځني جوړیږي. لکه په پښتو کې (توړ = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی. دغه رنګه (ي = i) په (نېکي = neki) کې یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کې بل مورفیم دی ځکه چه په لومړۍ کلمه کې (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کې د غایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي .
هغه مورفیم چه کله داسم اوکله د فعل معنی ورکوي
ځینی کسان یې یو مورفیم بولي او ځینی کسان یې دوه مورفیمه بولي . لکه
په انگریزی کی د (look) مورفیم . مگر داسی مورفیمونه چه دغج په بدلون
یې معنی بدلون مومي لکه په انگریزي کي (recórd=ثبتول) او récord
(تیکلی) هریو بیل بیل مورفیم بلل کیږي .
دا هم باید په یاد ولرو لکه څنگه چه یوالوفون د بل الوفون
پرځای نسي راتلای دغه رنگه الومورفونه هم هر یو ځانله داستعمال مشخص
او ټاکلی ځای لري او یو الومورف هیڅکله د بل الومورف پرځای باندی نسي راتلای.

مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه دولونه

مورفیم کله کله د خپل محیط یا نورو عواملو د تأثیرله امله بدلون مومي او بیل
بیل شکلونه خوره کوي د مورفیم ودغو بیلو بیلو بدلونونو ته چه د محیط په وجه ور
پیښیږي او دغه رنگه دفونیمونو داسی نورو تغیرونو ته چه په مورفیم کي د مختلفو
عواملو په وجه واقع کیږي مورفوفونیمیکي بدلون وایي . مورفوفونیمیکي بدلون
(morphophonemic change) په ځینو ژبو کي ساده او په ځینو ژبو کي
ډیر مغلق وي . خو په عمومي ډول په دوه ډوله پیښیږي : یو دا چه مورفیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انگریزی کي چه (s) د جمع مورفیم دی کله تر رِغن آواز وروسته راسي رِغن (z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs ،او roads کي او کله تر بې رِغه آواز وروسته واقع سي بې رِغه (s) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (s) تر m ، g او d وروسته په (z) اوتر P،t او K وروسته په (s) سره تلفظ کیږي او په دې توگه دخپل د مخنی فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنگه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلموکي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) د مخه راسي په (ز) او که تر (ت) د مخه راسي په (س) سره اداکیږي (د مورفیم بحث وگوری) . یعنی نوموړی مور-فیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په همدغه سبب بدلون مومي . بل داچه یومورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انگریزی کي د جمع دالومورفونو (in-~iz-~z-~s-) په سلسله کي in- یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هر ځای چه د āks مورفیم راسي نو د جمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د in- شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یومورفیم د ځینو عواملو په وجه بیل بیل شکلونه غوره کړي (بیل بیل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یو شکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توگه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس ټول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه د نوموړي مورفیم ته ورپیښیږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره بیانیږي. د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کي (س = s او ز = z) دوه الومورفونه دي چه د واړه یو ځای یو مورفیم - تشکیلوي. نوکه په نوموړو دوو شکلونو کي (س = s) د اساسي شکل په توګه انتخاب سي باید نوموړی مورفیم د اساسي معرفي کړو: (س = s) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی ورکوي او که تر (م = m) چه یو ږغن آواز دی دغه راسي په (ز = z) سره تلفظ کیږي. مګر که په نوموړو شکلونو کي (ز = z) د اساسي شکل په حیث انتخاب سي باید په دې توګه معرفي سي: (ز = z) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی لري او که تر (ت = t) چه یو بې ږغه آواز دی دغه راسي په (س = s) سره تلفظ کیږي.

د اساسي شکل انتخاب د مورفیم په بېلو بېلو شکلونو کي اختیاري دی، خو حتی الامکان باید کوښښ وسي چه د مورفیم هغه شکل د اساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفیم د نورو شکلونو بیان په ساده او اسانه ډول سره امکان پیدا کړي.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو مشهور قسم اسیمیلیشن (assimilation) نومیږي او هغه دا دی چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثیر له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره یو شی سي یا ورته والی پیدا کړي. لکه په (سنبله) کي چه (ن) په (م) سره بدلون مومي یا لکه په (یک ګړی)

کي چه د (یک) ک په خبروکي په (گ) سره اداکیږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له ځنګه یو شونډین آواز (ب) راغلی دی او د دغه آواز د تأثیر له امله (ن) هم په شونډین آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاونډي آواز (گ) د تأثیر له امله ږغن سوی دی . په اسیمیلېشن کي که د مخکني آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګریسیو (progressive) ورته وايي لکه په ترکي کي (git di>git ti= دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخکني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخکني آواز ته تغییر ورکړي ریګریسیو (regressive) ورته وايي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخکني آواز باندي تأثیر کوي. اسیمیلېشن دوه ډوله واقع کیږي : یو دا چه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . و دې ډول اسیمیلېشن ته متصل (contiguous) اسیمیلېشن وايي ، لکه په (ستا) او (زما) کي. او بل دا چه اسیمیلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعني په منځ کي یې یو یا څو آوازونه راغلي وي . و داسي اسیمیلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسیمیلېشن وايي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کیږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیر له امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) تر منځ نور فونیمونه راغلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم ډیسیمیلیشن (dissimilation) نومیږي : کله کله په یو ترکیب (کلمه) کي یو آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کیږي. که چیري نوموړی آواز له نوموړو دوو ځایونو څخه په یوه ځای کي په یو بل آواز سره بدلون ومومي و دغي عملیې ته ډیسیمیلیشن وایي. لکه د نمونځ او لمونځ په کلمو کي د (ن) بدلون په (ل) سره.

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم قلب (metathesis) نومیږي او هغه دادی چه د فونیمونو په ترتیب کي بدلون واقع سي لکه: څمکه ، مځکه ـ روځ ، ورځ ـ لوبشت ، ولبشت.

د فونیمونو زیاتوالی یا حذفیدل هم مورفوفونیمیکي بدلون بلل کیږي. مثلاً په انګریزي کي (s) د جمع مورفیم دی چه کله کله د (z) په شکل څرګندیږي لکه په eggs ، roads او داسي نورو کلمو کي. مګر د disiz په کلمه کي چه مفرد یې diš دی ، د (i) فونیم زیات راغلی دی. په پښتو کي ځیني خلک (دیرش) په (دیش) سره تلفظ کوي او کله کله (څلویښت) په (څلویښ) سره اداکوي او په دې توګه له دیرش څخه (ر) او له څلویښت څخه (ت) حذفوي. دغه رنګه په انګریزي کي بې ږغه کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کي واقع سي د بږغلرونکي ږغن کیږي لکه betar چه په bedar سره تلفظ کوي. دغه رنګه ږغن کانسونینټ چه په پای کي راسي په ځینو ژبو کي کله کله بې ږغه کیږي لکه د جرمني

tag (ورخ) چه په tak سره تلفظ کیږي . نو موږ ي او دغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کي پېښېږي ټول مورفوفونیمیکي بدلونونه بلل کېږي.

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو اوبېلولو لارې

څرنگه چه د نړۍ ژبي د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یوله بله توپیر لري ، نو دهغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه څرگندوي. په ځینو ژبو کي یو ډول او په ځینو نورو ژبو کي بل ډول مورفیمونه موجود دي . یو ژبپوهاند دیوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبي د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي . دیوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کي باید دالاندي ټکي په نظر کي ونیول سي :

مورفیم له سیلاب سره کومه رابطه نلري . یعنی کله کله یو مورفیم څو سیلابه وي او ځیني وخت یو سیلاب څو مورفیمه لري . مگر داسي هم ډېر پېښېږي چه یو مورفیم یو سیلاب وي . مثلاً (کندهار = Kandahār) یو مورفیم دی چه درې سیلابه لري . (ځم = dzam) یو سیلاب دی چه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفيمه (dz + am) لري. (لاس = lās) يو مورفيم دی او يو سيلاب لري.
د مورفيمونو او فونيمونو شمېر هم يوله بله څخه رابطه نه سره لري.
د مثال په توګه د (رنا = runā) په کلمه کښې (رڼ = ruṇ) چه درې فونيمونه
لري يو مورفيم دی او (آ = ā) چه يو فونيم دی يو مورفيم هم دی. نو يو مورفيم
ممکن يوازې يو فونيم وي. يو فونيم کله کله د بېلو بېلو مورفيمونو په ډول -
څرګند بدلای سي. خو کله کله هغه فونيم يوازې د يوه فونيم په حيث نه
د مورفيم په ډول په ژبه کې ښکاري. مثلاً د (نېکي = neki) او (ځي dzi)
په کلموکې (i) يو فونيم دی چه په نوموړو دواړو کلموکي د بېلو بېلو مورفيمونو
په ډول راغلی دی. يعنی په لومړۍ کلمه کي يو ډول او په دوهمه کلمه کي بل ډول
معنی لري. مګر د (ځير = dzir) په کلمه کي بيا هغه فونيم معنی نلري
او يوازې د يو فونيم په حيث راغلی دی نه د مورفيم په ډول.
کله کله محقق د ژبې د مورفيمونو د معلومولو په
وخت کي له يو شمېر داسي مثالونو سره مخامخ کيږي چه په هغوی کي يو ډول
صوتي واحد ونه او يو ډول معنا ګاني راغلي وي. نو محقق بايد ښه غور او
کافي تحقيق څخه دا نتيجه واخلي چه نوموړي صوتي واحد ونه د يو ډول
معنی د موجود والي له امله او د هغوی د يو شي والي په وجه يو مورفيم وبولي.
لکه چه وواېي په دې ټولو کلموکي (کوړ = Kor، کوټه = Koṭá،
کږدی = Kazdáy، کلا = Kalā، کلی = Kálay) د هستوګنی د ځای
معنی پرته ده، او په دې ټولو کلموکي يو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګنې دځای معنی ورکوي. دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي ډیټا څخه مثبته نتیجه نه اخلي له نوموړو کلموسره که داسي کلمې لکه (خونه = xúna، جونګړه = jongára، ښار = ṣār ...) یوځای کړو څرګنده به سي چه (ک = K) دهستوګنې دځای معنی نه ورکوي او مورفیم نسي بلل کېدای.

که یو مطلب په دوو بېلو ژبو کې اداسي، ممکن د مورفیمونو شمېر بېل بېل ولري. د مثال په توګه په پښتو وایي: زه کورته ځم = za Kor ta dzam او په انګریزي وایي: āy go hom = I go home: نوموړی مطلب په پښتو کې په پنځه مورفیمه (za + Kor + ta + dz + am) او په انګریزي کې په درېیو مورفیمه (āy + go + hom) سره اداسوی دی. نوکه موږ وغواړو چه دانګریزي ژبې دنوموړې خبرې مورفیمونه دپښتو د ترجمې له مخې معلوم کړو باید په دې فکر کې ونسو چه ځکه چه په پښتو کې نوموړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کې هم باید پنځه مورفیمه ولري. بلکه زموږ تحقیق باید دحقایقو پر اساس بنا وي او ځکه چه دانګریزي دژبې مورفیمونه معلوموو نو دانګریزي ژبې خپل ساختمان باید په نظر کې ونیسو نه داچه دپښتو ژبې دساختمان په اساس دانګریزي ژبې ساختمان فرض کړو.

دیوې ژبې په مورفیمي تجزیه کې موږ باید ژیات وباسو چه د هغې ژبې ساختمان په هغه ډیټا کې چه موږ یې په لاس کې لرو په داسي کوچنیو ټوټو سره تجزیه کړو چه نوموړې هره ټوټه یوازې یو مورفیم وي. او دا

تجزیې مونږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کې کولای سو . که دا کار مونږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مور فیمونه به چه په ډېټا کې موجود دي لاس ته راسي . د مثال په توګه په - لاندې ډول د پښه یي ژبې د هغې لهجې ډېوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه کوو چه د "نوږ د درې" په "پنجوقلعه کې" خلک خبرې په کوي :

1 . éloamā̍gošíŋše	دا زموږ کوږ دی.	4. élodār	دا غر.
2 . éloamā̍bāgše	دا زموږ باغ دی.	5. búbaKā̍rgošíŋ	ډېر ښه کوږ.
3 . amā̍gošíŋ	زموږ کوږ.	6. pašayíbúbaKā̍rjábše	(پښه یي ډېره ښه ژبه ده)
7. élobaKā̍rbāgše	دا ښه باغ دی		

که د لومړۍ او دوهمې خبرې معناوې سره پرتله کړو د دواړو خبرو معناوې نوږ سره یو شی دي او یوازې په (کوږ) او (باغ) کې توپیر سره لري . د نومړو خبرو په پښه یي شکلونو کې کوم توپیر چه راغلی دی هغه یوازې د gošíŋ او bāg په ټوټو کې دی . نو کوم معنی لرونکې او ګرامري ټوټې چه مونږ د نومړو دوو خبرو د مقایسې له مخې سره بېلولای سو یوه د gošíŋ او بله د bāg ټوټه ده چه لومړۍ ټوټه د (کوږ) او دوهمه ټوټه د (باغ) معنی ورکوي . په دریمه خبره کې یوه د gošíŋ ټوټه راغلې ده چه د مخه یې مونږ معنی لاس ته راوستلې ده چه و (کوږ) ته وایي او د

نوموړي خبري په معنی کي هم دغه مطلب موجود دی. د نوموړي خبري پاته برخه amá ده چه د دغي خبري د معنی له مخي ښکاریږي چه د (زموږ) معنی ورکوي. که لومړۍ او څلورمه خبره سره پرتله کړو - ښکاره به سي چه د نوموړو خبرو په معنی کي یوازي یو مطلب مکرر راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نوموړو دوو خبرو په پښه یي شکلونو کي هم یوازي یوه توته مکرره راغلې ده چه هغه د ɛló توته ده. نو د نوموړو دوو خبرو له پرتلي څخه دا ښکاریږي چه ɛló او (دا) سره یو شی دي او هر کله چه په څلورمه خبره کي موږ ته دا ښکاره سوه چه د ɛló توته د (دا) معنی لري نو دا هم باید ومنل سي چه په نوموړي خبره کي د پښه یي خبري پاته توته (dār) د نوموړي خبري د پاته سوي معنی (غر) سره یو شی ده. اوس بیرته ولومړۍ خبري ته راځو. په لومړۍ خبره کي د نورو ټولو شکلونو معناوي لاس ته راغلي دي او یوازي د پښه یي په خوا کي (še) او د پښتو ترجمې په خوا کي (دئ) پاته دی چه طبعاً دا دواړه سره یو شی دي. یعنی (še) د (دئ) معنی ورکوي.

په پنځمه خبره کي gošiŋ موږ ته معلوم سو چه د (کور) معنی ورکوي. په دې ډول پاته توته (búbakā́r) د (دېر-بنه) په معنی پاتیږي. که دغه توته په اوومه خبره کي وپلټو، ښکاره به سي چه نوموړې توته یو واحد موږفیم نه دی. ځکه چه د هغې یوه برخه (bakā́r) د (بنه) په معنی راغلې ده او بله برخه یې (bú) یو بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیم دی چه په څرګند ډول د (ډېر) معنی ورکوي . په شپږمه خبره کي نوره تول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه د پشه یي په خواکي د jáb توته او د پښتو ترجمې په خواکي د (ژبه) مفهوم دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یوشی و بلل سي . یعنی jáb د ژبي معنی لري په پوره توګه ډول موږ و کولای سوای چه تولي معنی لرونکي توتي چي په نوموړي ډېټاکي راغلي دي د هغوی د معنا ګانو سره لاس ته راولو . د دغي لنډي ډېټاله څخه د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کي موږ دا هم څرګنده کړه چه نوموړي توتې واحد مورفیمونه دي. د نوموړو مورفیمونو لست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

élo	دا	dār	غر
amā́	زموږ	bú	ډېر
gošíŋ	کور	bakā́r	ښه
še	دئ	jáb	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه یي

د یوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد او کره کتنه ضروري ده . ځکه چه په لږو موادو کي ځیني وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي پېژندلای . نو د پاره د دې چه ډېر کوچني معنی لرونکي صوتي واحد ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل حقیقي شکل او بڼه سره پیدا کړای سي محقق باید هغوی په ډول ډول او بېلو بېلو خبرو کي ترغوږ لاندي و نیسي او د هغوی د صحیحي اندازي په باره کي خپل ځان ډاډه کړي . دادی اوس د عبري ژبي د لاندني د ېتهاد موړفیمي تجزیې په ترڅ کي پر دې مطلب باندي رڼا اچوو :

1. šamartihū	مـادی وساته	5. šamarnūhā	موږ دا وساتله
2. šamartihā	ما دا وساتله	6. šamarnūkā	موږ تاسي وساتلاست
3. šamartikā	ما تاسي وساتلاست	7. qətaltihū	ما دی و واژه
4. šəmarnūhū	موږ دی وساته	8. qətalnūhū	موږ دی وواژه

په لومړۍ او دوهمه خبره کي د معنی توپیر یوازی په (دی) او (دا) کي راغلی دی . یعني د نوموړو دواړو خبرو معنی یوشی ده یوازي د ومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غایب مذکر او په دوهمه خبره کي غایب مؤنث یاد سوی دی . عبري خبري هم دواړه نوړ کټ مټ یوشی دي یوازي د لومړۍ خبري په پای کي ū او دوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وکوري ممکن دا نتیجه واخلي چه (ū) یو موړفیم دی چه د (دی) یعنی غایب مذکر او (ā) یو بل موړفیم دی چه د (دا) یعنی غایب مؤنث معنی ورکوي . خو که د دی یه خبره هم ورسره یوځای کړو څرګندېږي چه (šamartī) په دی دواړو خبرو کي مشترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي او کوم شي چه په درو سرو خبرو کي توپير لري هغه د - hū ، hā ، او Kā توپي دي. ځکه چه د نومورو درو خبرو نوره معنی یوشی ده او یوازي په درو ضمیرونوکي توپیرسره لري. نواوس باید دا نتیجه ځنې واخلو چه نوموري دري توپي دري موږ فیمونه دي چه د نوموړو درو ضمیرونوله پاره راغلي دي یعني hū د (دی)، hā د (دا) او Kā د (تاسي) معنی ورکوي.

که څلرمه، پنځم او شپږمه خبره هم ورسره یوځای کړو اوله نوموړو شپږو برخو څخه هغه موږفیمونه چه دمخه موږ معلوم کړل (hū ، hā ، او Kā) وباسو په پاتو برخوکي šamar په تولو خبروکي مشترک راغلی دی یوازي په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر (زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر (موږ) راغلی دی هلته (nū) ورسره یوځای سوی دی. نوځکه دانتیجه اخلو چه (tī) یو موږفیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو موږفیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ورکوي.

که اوومه او اتمه خبره هم له نوموړو خبرو سره یو ځای کړو، کومه توته چه نا آشنا په نظر راځي هغه د (qatal) توته ده. د نوموړو دوو خبرو په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی دی هغه د (وواژه) مطلب دی. ځکه چه د دغه نوي مطلب له پاره یوه نوي توته (qatal) په لاس کی ژرو نودا نتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توته ده چه د (وواژه) معنی ورکوي .

که تولي خبري له سره تر پایه وګورو ، بیله (وساته)
څخه نور د تولو معنا وو له پاره مو ، مورفیمونه یا معنی لرونکي توتې پیدا کړي
دي ، او دا بو په هغه موادو کي چه مونږ تر څېړني لاندي نیولي دي یوه توته
(šamar) پاته ده . ځکه چه په یوه خوا کي د (وساته) مطلب او په بله خوا
کي د (šamar) توته لرو نو څرګندیږي چه (šamar) یوه معنی
لرونکي توته ده چه د (وساته) معنی ورکوي . بل دا چه که لومړۍ او څلرمه
خبره له اوومي او اتمي خبري سره مقایسه کړو څرګنده به سي چه په نومورو
خبرو کي په کوم ځای کي چه (وساته) راغلی دی هلته د (šamar) او په کوم
ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qətal) توته راغلې ده چه د ا
هم پردې باندي دلالت کوي چه د (šamar) توته د (وساته) په معنی سره
پېښیږي . د نومورو خبرو د مورفیمو نولست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

hā	ـ ها	šəmar	ـ وساته
Kā	ـ تاسي(1)	tī	ـ زه
nū	ـ مونږ	hū	ـ دی

qətal ـــــ وواژه

(1) : تاسي د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کې ونیسو، او که کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو. دا دی اوس به د مثال په توګه په لاندې ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو که ځینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو. د زپوتیک ژبه په مکسیکو کې ویله کیږي.

1.	reKabizaʔ	زه جواب ورکوم (استمراري حال)	8.	duwazaʔ	زه ژوندکوم
2.	rudibicizaʔ	» زه وچوم	9.	ruʔnazaʔ	زه غورځوم (استمراري حال)
3.	rugalazaʔ	» زه اورلګوم	10.	Ki	پریوتل
4.	riKiazaʔ	» زه کښېنم	11.	raʔazaʔ	زه ځم (استمراري حال)
5.	eKabi	جواب ورکول	12.	udibici	وچول
6.	riduwazaʔ	زه ژوندکوم (استمراري حال)	13.	duwa	ژوندکول
7.	riKuwazaʔ	» زه ساتم	14.	ritazaʔ	زه اخلم (استمراري حال)
15.	riKizaʔ	زه مینځم (استمراري حال)			

نو موږ ډېټا که سر تر پایه پورې په یوه نظر سره وګورو، درې ډوله مورفیمونه پکښې راغلي دي: تنه، واحد متکلم، ضمیر او استمراري حال.

په (1،2،3، 4، 6، 7، 9، 11، 14 او 15) مادوکي د مورفیمونو نوموړي دړې سره دولونه راغلي دي . په (5، 10، 12 او 13) مادوکي یوازې تني او په اتمه ماده کي تنه او د واحد متکلم ضمیر راغلی دی . که (6، 7 او 13) مادې سره پرتله کړو څرګنده به شي چه (duwa) تنه ، (za?) واحد متکلم ضمیر او (ri) استمراري حال ښیي . دغه رنګه په ټولو هغو موادو کي چه (زه) راغلی دی ـ هلته (za?) هم راغلی دی . له دې ښه څرګندیږي چه (za?) د (زه) په معنی دی . که دوهم او دوولسمه ماده سره پرتله کړو څرګنده به سي چه (udibici) تنه ده چه د (وچولو) معنی لري ، (za?) د (زه) معنی ورکوي او کوم صوتي واحد چه د استمراري حال معنی لري هغه د (٣) صوتي واحد دی . ځکه چه (٣i) او (٣) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي نو څرګنده ده چه نوموړي دواړه صوتي واحدونه د یوه مورفیم الومورفونه دي . د دې دپاره چه په ښه توګه څرګنده سي چه نوموړي صوتي واحدونه الومورفونه دي نو ښایي چه د هغوی مشخص استعمال هم پیدا کړو . په نوموړو موادو کي که په غور سره وکتل سي څرګنده به سي چه (٣i) تل ترکانسونینټ او (٣) تل تر واول د مخه راځي او یو د بل پر ځای باندي هیڅکله نه واقع کیږي . نو ځکه موږ دا دواړه صوتي واحدونه د یوه مورفیم الومورفونه بولو . هغه مورفیمونه چه په نوموړې ډېټا کي راغلي دي په لاندي ډول سره ښوولای سو :

1.	r ~ ri [1]	استمراري حال	7.	duwa	ژوندکول
2.	za'	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب ورکول	9.	u'na	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پريوتل
5.	ugala	اورلګول	11.	a'a	تلل
6.	Kia	کښېنول	12.	'a	اخيستل

کله کله د مورفيمونو د الومورفونو داستعمال مشخص ځايونه د هغه محيط له مخې چه نوموړي الومورفونه پکښې واقع سوي وي نه څرګندېږي . په داسې حال کې بنايي چه ټول هغه ځايونه و بنوول سي چه نوموړي مغاير شکلونه پکښې واقع کېږي . د مثال په توګه د مکسيکو ديوې بلې ژبې چه هيواوې (Huave) نومېږي د دې لاندې ديتا مورفيمي تجزيه کوو :

1. andiomáac — موږ څېله کوو	2. ačiatíac — موږ څېرو
3. imboláac — موږ بايېږو	4. ahiráac — موږ لرو
5. ačičíac — موږ ځبېښو	6. ahačiác — موږ ورکوو

(۱) دغه د ول علامه (~) د يوه مورفيم د الومورفونو د ښوولو په غرض د نوموړي مورفيم د الومورفونو ترمنځ راځي (دد غه مبحث پای وګورئ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

7. andokáoc	موږ کبان نیسو	8. ianáac	موږ ځنی راځو
9. acohóoc	موږ لوبه کوو	10. uwíac	موږ پوره اخلو
11. akoočíac	موږ پرېکوو	12. auwáac	موږ وځو
13. andok	کبان نیول	14. anǰialáac	موږ میده کوو (په مېچن یا دژرندې نوبل)
15. ašomáac	موږ پیدا کوو		

نوټ : پرته له دیارلسمي مادې څخه چه یو موږ فیم دی ، په نورو ټولو خبرو کي دوه دوه موږ فیمونه راغلي دي .

که په نوموړې د بېلګي په غور سره وګورو په هره ماده کي یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی . که دیارلسمه ماده سره مقایسه کړو ، څرګندېږي چه په دوارو کي یو مشترک صوتي واحد(áac راغلی دی او د نوموړو مادو په ترجمه کي موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو . نو ځکه د دغي د بېلګي نوموړی مشترک صوتي واحد(áac) د(موږ) معنی ورکوي . او که په نورو هغو ځایو کي چه نوموړی صوتي واحد راغلی دی وګورو هم دغه نتیجه واثبات ته رسیږي . یعني هر ځای چه (áac) راغلی دی په پښتو ترجمه کي (موږ) راغلی دی . په شپږمه او لسمه ماده کي یو بل صوتي واحد(íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو مادو په ترجمه کي یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی . نوموړی صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو . دغه رنګه که اوومه او دیارلسمه ماده سره

پرتله کړو خرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوی. نو
په نوموړې ډېټا کي درې صوتي واحدونه دلاحقې په توګه د (موږ) له پاره
راغلي دي چه درې سره دیوه مورفیم الومورفونه بلل کیږي. دغه موږ ته
ویل سوي وه چه پرتله دیارلسمي مادې څخه په هره ماده کي دوه مورفیمونه
راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کي د جمع متکلم د مورفیم الومورف
راغلی دی نود هري مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه وموږ ته
دهغې مادې په ترجمه کي راکړه سوی دی. د نوموړي ډېټا مورفیمونه په لاندې
ډول سره بېلولای سو :

1.	_áac ~ _íac ~ _óoc	موږ	2.	andiom	هیله کول
3.	imbol	بېرېدل	4.	ahir	درلودل
5.	ačič	ځبېښل	6.	ahač	ورکول
7.	andok	کبان نیول	8.	ian	راتګ
9.	acoh	لوبه کول	10.	uw	پوهول
11.	akooč	پرېکول	12.	auw	وتل
13.	anǰial	مینه کول	14.	ašom	پیداکول
15.	ačiat	خیرل			

د جمع متکلم د مورفیم د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د نوموړي
ډېټا له مخې نه معلومیږي. نو ځکه ددې د پاره چه د هغوی د استعمال

مشخص ځالونه ونیول سي یوازني لاره داده چه د هرالوموړف سره دټولو هغو شکلونولست واخیستل سي چه له هغه الوموړف سره واقع کیږي. دالستونه په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

_áac :		_íac :		_óoc :	
andiom_	هیله‌کول	ačiat_	څیرل	andoK_	کبانول
imbol_	بېرول	ačič_	ځبېښل	acoh_	لوبدکول
ahir_	درلوول	ahač_	ورکول		
ian_	راتګ	uw_	پوروول		
auw_	وتل	akooč_	پرې‌کول		
anǰial_	میده‌کول				
ašom_	پیداکول				

خو په داسي مواقعو کي دپاره ددې چه زموږ په کارکي اسانتیا پیښه سي ، ډېره ښه لاره داده چه لومړی له íac_ او óoc_ سره دهغو شکلونولست ترتیب کړو چه له نوموړو دووالوموړفونو سره واقع کیږي او وروسته ووایو چه نور ټول شکلونه له áac_ سره واقع کیږي. دلته مطلب صرف دادی چه په دغه ډول لستونو کي سړی ودې ته نه مجبوریږي چه ټول شکلونه ولیکي او په دې لحاظ یوه اقتصادي لاره ده.

ددې دپاره چه د مورفیمونو رابطه یوله بله سره وښوول سي نو په پورتني مورفیمي تجزیه کي دځینو مورفیمونو سره د رابطې وړه لیکه (ـ) راغلې ده . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په سرکي راځي ، نو موږ یې وړه لیکه تر هغه شکل وروسته ایښوولې کیږي . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په پای کي واقع کیږي نو موږ یې لیکه تر هغه شکل دمخه راځي . که وغواړو چه دکوم مورفیم بېل بېل الومورفونه وښیو نو باید د نوموړو الومورفونو ترمنځ یوه کږه وږه لیکه کښېږدو .

لهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په یوه ژبه خبري سره کوي که سړی په ډېر غور ورته غوږ سي ، د دوی په خبرو کي توپیر موجود وي . او هماغه یوه موضوع یو سړی په یو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو کي اداکوي . ممکن یو سړی په خپلو خبرو کي داسي کلمې استعمال کړي چه د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کي نوي ، یا یې زده وي خو د هغوی د استعمالولو سره عادت ونلري . دغه ډول دیوې کورنۍ لهجه و بلې کورنۍ ته څه ناڅه توپیر لري . په یوه ټولنه کي بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډایان ، مړیان او خپلواک وګړي ، تعلیم یافته او بې تعلیمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري . تر دې چه ځینې وخت داسې پېښېږي چه د یوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم د واړه د یوې ژبې ویونکي وي خو د لهجې د توپیر په وجه سمه نه پوهېږي . د نر او ښځې لهجه هم توپیر سره لري . د زلمیانو او زړو په ویناوو کې هم ځینې وخت توپیر لیدل کېږي . مثلاً د افریقا په ډېرو ښارونو کې زلمیان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاحګانو سره چه د دوی پلرونه او میندې یې په پوهېږي آشنایي نه لري. دا توپیر په هغو ځایونو کې ډېر لیدل کېږي چه نوی کلچر په چټکتیا سره د بدلون په حالت کې وي . هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي یا په یوه کلي یا یوه ښار کې ژوند کوي او په همغه یوه اجتماعي یا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقریباً په یوه ډول سره استعمالوي . مګر هغه کسان چه په ندرت سره یا یې بېخي موقع نه وي مېندلې چه یو له بله سره په تماس کې سي او خبرې اترې سره وکړي ، په خبرو کې یې زیات توپیر لیدل کېږي . د مثال په توګه د برتانیې علمي انګریزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېر ورته والی سره لري . خو د نورو ښارونو په شا او خوا کې محلي لهجې یو له بله ډېر توپیر سره لري . د جغرافیایي موقعیت پر اساس ممکن د یوې ژبې ویونکي په خپلو خبرو او ویناوو کې څرګند اختلافونه او توپیرونه ولري . دا توپیرونه په عمومي ډول په آوازونو ، شکلونو ، د شکلونو په ترتیب ، کلمو او معنیګانو کې لیدل کېږي د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ښ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو نورو لهجو کي په (ګ) او (خ) سره اداکیږي. په کندهار کي و (چوپان) ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وايي ؛ مګر په ځینو نورو لهجو کي نوموړي کلمې په (شپین) او (مبټروان) سره تلفظ کیږي.

یوه ورځ له کندهار څخه کابل ته په موټر کي تلم. موټروان او کلینر دواړه دپکتیا وو. پرلاري د موټر په ماشین کي څه خرابي پیښه سوه. کلینر ورکښته سو پرماشین یې کار شروع کړ. موټروان په سیټ کي ناست وُ او وکلینر ته یې ورږغ کړل: "چکیش کیږده چکي روخله" که موټروان د کندهار په پښتو خبري کولای نو به یې ورته ویلي وای: "چکُش کښېږده چاکو را واخله".

په ځینو لهجو کي وايي (سړی دئ = saray day) او په ځینو لهجو کي وايي (سړی دی = saray day) مګر په ځینو لهجو کي وايي (سړی ده = saray da). په کندهار کي (ګوګرد) ته (اورلګیت یا اولګیت) وايي، او (ګرګ) ته (شرمښ) وايي، او (ډنګر) د لاغر په معنی استعمالوي مګر په ځینو نورو لهجو کي (ګوګرد) ته (ګوګړ) او (ګرګ) ته (لېوه) وايي او (ډنګر) د (غوایي) په معنی استعمالوي.

که موږ وغواړو چه دلویې ژبي بېلي بېلي لهجې او دهغوی توپیر ونه په صحیح ډول سره وښوولای سو، نو دهري لهجې په باره کي د ژبپوهني له اصولو سره سم پوره تحقیقات کوو ؛ او هغه موادچه دهغوی په واسطه موږ د نوموړي ژبي بېلی بېلی لهجې او دهغوی توپیرونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښوولای سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو. دغه مواد چه راټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول موږ کولای سو چه په بېلو طريقو سره هغه نشر کړو: يوه طريقه داده چه د يوه کاغذ پر مخ باندې د هر جواب ورکوونکي (informant) خبرې په بېلو بېلو عمودي ستونو کې په داسې ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه چه د يوې موضوع په باره کې يې ورکړي دي څنګ پر څنګ پر يوه افقي ليکه باندې واقع سي، خو په دې توګه موږ وکولای سو چه نومړي جوابونه يو له بله سره پرتله کړو. بله طريقه داده چه نومړي جوابونه د نقشو په توګه په داسې ډول سره وښيو چه په هغه کې د هر جواب ورکوونکي جواب د هغه د جواب ورکوونکي د هستوګنې په ځای کې واقع سي. دغه دوهمه طريقه يوه غوره طريقه ده. ځکه چه د دغسې نقشو يوه مجموعه موږ ته موقع راکوي چه د يوې ژبې د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځايونه په نومړو نقشو کې د مقايسه کولو په ترڅ کې پيدا او مقايسه يې کړو او په يوه نظر سره په آسانه توګه له نومړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو. د دغسې نقشو مجموعه چه په هغو کې د يوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د غسې او داسې نورو توپيرونه ښوول سوي وي د ژبپوهنې په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas) بلل کيږي.

کوم سړی چه د ژبې تحقيق کوي او هغه ته محقق (Field worker) وايي. جيليرون (Gillieron) چه د سويس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وایي چه محقق باید یو سړی وي. یعني دیوې ژبې ټولې لهجې بنایي چه دیوه سړي په واسطه ثبتې سي. مګر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه دده شاګردان وو دایټالیې او سویس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتیبولو کې یې له دړو تنو څخه کار اخیستی دی.

محقق بنایي چه دلهجې په محل کې کار وکړي او دجواب ورکوونکي جوابونه پخپله باید ولیکي. دېټا (هغه مواد چه دژبې دلهجو دتحقیق له پاره راغونډېږي) بنایي چه دخبرو دعادي سرعت له مخې ثبت سي چه طبیعي وي نه د وروا و غیر طبیعي خبرو په موقع کې. دخبرو په ثبتولو کې به ډېر تسلوار نکوي. یعني هرکله چه محقق ډاډه سي چه آوازونه یې په صحیح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دې د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي. محقق باید له جواب ورکوونکي څخه داغوښتنه ونکړي چه یو توری تردړې یا څلورو واره زیات تکرار کړي. بلکه اکثره محققین ولو مړي تلفظ ته اهمیت ورکوي او که کومه اشتباه ورته پېښه سي هغه په نورو مشابهو خبرو کې رفع کوي. محقق باید داکوښښ ونکړي چه دښتې ټول مواد هرو-مرو ترعمومي قواعدو لاندې راولي. ځکه چه په یوه ژبه کې بې قاعده او غیر منظم شیان دښتې یوه مهمه برخه تشکیلوي او د باقاعده شیانو په څېر اهمیت لري. نو ددې له امله هرڅه باید کټ مټ په هغه ډول سره ثبت سي چه په ژبه کې موجود وي او د هیڅ شي له ثبتولو څخه باید سترګې پټې نسي. څرګوونه او فشارونه په

اکثرو ژبو کې د کلمو او جملو و معنی ته تغییر ورکوي. لکه د (غوټه، پرته، کښېنستم) په کلمو کې که پر لومړي سېلابونو باندې ځج واقع سي یوه معنی ورکوي، او که د پای پر سېلابونو باندې ځج راسي بله معنی ورکوي. د غه رنګه د (زه په پوهنځي کې له ده سره ګرامر وایم) په جمله کې پر څلورو برخو باندې موږ فشار راوستلای سو. پر هره برخه چه فشار راولو د جملې معنی څه توپیر پیدا کوي. یعنی که پر (زه) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وایي یا ممکن دا معنی ورکړي چه بېله ما څخه دې بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وایي. که پر (پوهنځي) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه زه له ده سره په پوهنځي کې ګرامر وایم او بل ځای یې نه ورسره وایم. که پر (ده) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کې ګرامر نه وایم بلکه یوازې له ده سره یې وایم. او که پر (ګرامر) باندې فشار راسي بیا دا مطلب ځني اخیستل کېږي چه بېله ګرامر څخه کوم بل مضمون له ده سره په پوهنځي کې نه وایم. نو ځکه د تحقیق په وخت کې محقق بنایي چه د ژبې ځجونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کې هم د لویې ژبې د لهجو توپیر او ورته والی څرګند سي.

په هغه سیمه کې چه محقق د ژبې د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړې سیمې یوه جغرافیایي سروې وکړي څو په دې توګه څه عمومي او ابتدایي معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کې لاس ته راولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په هغوی کې د ښځي د استعمال تو پیر ونه موجود وي . وروسته تر هغه محقق باید دوه کاره وکړي : یو دا چه د هغو جغرافیایي سیمو یو لست ترتیب کړي چه په هغوی کې د ژبې هغه عناصر چه یو له بله تو پیر سره لري وروسته په غوږ سره وکتل سي . بل دا چه د هغو عناصرو لست ترتیب کړي چه په نورو سیمو کې باید د هغوی تحقیق وسي . دغه دوهم لست چه دیولړ پوښتنو څخه مرکب دی دیوه پوښتنلیک (questionnaire) شکل غوره کوي . هغه پوښتني چه دیوه پوښتنلیک په توګه ترتیبیږي بنایي چه یو له بله سره رابطه ولري . یعني که له جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسي و پلار ته څه وایاست، دوهم پوښتنه مو باید دا وي چه تاسي مور ته څه وایاست او وروسته پسی دخور، ورور ، ورارهٔ او داسي نورو پوښتني وکړو او هر کړی وموضوع ته بنایي چه تغییر ورنکړو .

نو موړي لستونه چه ترتیب سول بیا نو محقق په نومورو سیمو کې سفر کوي او په هره هغه سیمه کې چه ده د مخه د تحقیق کولو له پاره ټاکلي ده توقف کوي . په هغه ځای کې مناسب جواب ورکوونکي (informants) پیدا کوي او د هر جواب ورکوونکي څخه یو پوښتنلیک تهیه کوي . په عمومي ډول په یوه سیمه کې د وه جواب ورکوونکي انتخابیږي او نوموړي خلک بنایي چه داسي کسان وي چه له کوچنیوالي څخه په هغه ځای کې لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق یې په دغه سیمه کې راغونډوي د نوموړي ټولي سیمي د خلکو د ښځي نمایند ګي وکړي . محقق باید د نوموړو موادو د راغونډولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښته ولیکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کي د محقق ډیر غور لازم دی. کوم څوک چه پوښتنه ځني کیږي د هغه نوم، د هستوګني ځای، د هستوګني دځای بدلون، په نورو ژبو کي د ده معلومات، سن او داسي نور معلومات چه دژبي په بدلون کي برخه لري باید ولیکل سي . دجواب ورکوونکي عمر باید تر شپاړسو کالو زیات وي . ځکه چه بېله جزوي استثنا آتو څخه هغه څوک چه عمر یي تر شپاړسو کالو لږ وي په ژبه کي پوره تجربه او معلومات نلري . په عمومي ډول نر ته د جواب ورکوونکي په حیث تر ښځي ترجیح ورکوله کیږي . ځکه چه نر نسبت و ښځي ته په ټولنه کي په عمومي ډول له خلکو سره ډیر تماس لري . دجواب ورکوونکي فکري ذکاوت دژبي په تحقیق کي ډیر اهمیت لري ؛ او هر څومره چه په ژبه کي ډیر معلومات ولري هغومره کټوره نتیجه ولاس ته راځي . دجواب ورکوونکي خوله او غاښونه باید نواقص ونلري . ځکه چه که یي غاښونه وتلي وي یا یې مثلاً ژبه کوم عیب ولري ، ممکن دژبي آوازونه په صحیح ډول سره ادا نکړای سي . که یو محقق وغواړي چه صحیح مواد او سم ډیټا لاس ته راولي نو ښایي چه د جواب ورکوونکي ټوله اوضاع او خواص مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحیح او د داډ وړ جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخیستلای سي چه دوی یوله بله سره سره و پېژني او یو د بل په خوی او بوی سره بلد سي . محقق باید په دې عقیده وي چه جواب ورکوونکی همېشه صحیح جوابونه ورکوي . نو ځکه دی باید له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله جواب ورکوونکی ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ورسره ونه وایي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکی سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي دېتا په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب ورکوونکي په مرسته او ښوونه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسی دې څو واره تکرار کړي څو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکی هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه بنایي چه دژبې په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید څخني ونه پوښتل سي چه ولی د (ما احمد ولید) پر ځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پر ځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او دېتا ترتیب سوه له دېتا څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دې د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سی. له جواب ورکوونکي سره ډېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید ډېر کار ونسي. په عمومي ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقي زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه څلوېښت دقیقي کار وکړي او نور وخت د نوموړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولوسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر کړي ممکن یوه سمه او دیاد ورديتها راغونډه او ترتیب کړي. خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقیق په وخت کي د ژبي ځیني اساسي مواد لکه د کلمو ریښې، ځیني لاحقې، سابقې او دهغې ژبي داسي نور هم عناصر نږده کړي.

هرکله چه ټول مواد په نوموړي ترتیب سره راغونډ سول نو وروسته نقشې ترتیبېږي چه په هغه کي د هغو عناصر و استعمال په بېلو بېلو سیمو کي و ښوول سي چه دمخه په پوښتنلیک کي ترتیب سوي دي.

توماس او ایلن دامریکا د ژبپوهني نامتو پوهان دي چه د لهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کي یې نسبتاً نوي طریقې استعمال کړي دي. چارلس ک. توماس (Charles K.Thomas) د ژبې هغه عناصر چه دی یې د لهجود معرفي کولو له پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندي یې لولي او د ټیپ ریکارډر په ذریعه یې ټیپوي. په دې طریقه کي دده ګټه داده چه دی وایوه داسي چا ته اړتیا نلري چه په فونیټیکس کي د ډېري پوهي خاوندوي او نه دی و دې ته ضرورت پیدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سیمبولونه او علامې دڅه ډول آواز ونو له پاره باید استعمال سي. که چیری د ټیپ تخته کار وانه خیستل سي نو د ژبي مواد د تحقیق په وخت کي په ډېر دقیق ډول سره ثبتول غواړي او دا کار هغه څوک کولای سي چه په فونیټیکس کي کافي معلومات او لوړه مهارت ولري، څو د ژبي د لهجو ټول آوازونه د هغو فونیټیکي علامو او سیمبولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم ولیکي چه ورته تاکل سوي دي . دغه رنګه توماس په نوموړي طریقه سره د ډیرو خلکو د خبرو نمونې په لږ وخت کي ثبتولای سي . برسیره پر دې د ټیپولو په واسطه د ډېر داسي فونولوجیکي خواص څرګندیږي چه حتی یوه ډیره دقیقه فونوټیکي الفبا او سیمبولونه یې هم نسي څرګند ولای . د دې طریقي یوه بله ګټه داده چه د عروضي خواصو (suprasegmental characteristics) یا په بل عبارت د ژبي په معنی کي د خجونو او فشارونو د اهمیت په باره کي هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي .

هیرلډ ب . ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلي طریقې څخه کار اخلي او هغه داده چه لوموړی د جواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسي شیان لکه د هفتې ، د ورځو یا د میاشتو نومونه وښیي او وروسته بیا څیني جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي . لکه په دې جمله کي : (د دوی ... ډیری شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کي هغه کلمه راوړي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي . خو دا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د (غوا) د کلمې پر ځای د (کامېښې) کلمه راوړي . نو د دې د پاره چه د جواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي داسي جملې چه د نوموړي جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکی و دې ته مجبور سي چه په خالي ځای کي د (غوا) کلمه استعمال کړي . مثلاً داسي جملې لکه (د دوی ... لنګه سوه او ګیلګی یې راوړ) یا لکه (غوېي دیوي او ... د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شید وله پاره روزل کیږي) او داسي نور... تول پوښتنلیک په همدې ترتیب جواب ورکوونکی لولي او د جملو خالي ځایونه ډکوي او په همغه وخت کي د جواب ورکوونکي جوابونه ثبتیږي. د ژبي عروضي خواص د ځینو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه یې ثبت کړي وي.

د لهجوي اطلس اصطلاحات

په لهجوي اطلس کي د ژبپوهني علما ځیني اصطلاحات راوړي چه دلته یې باید په لنډ ډول سره یادونه وسي. په دې جمله کي آیسوګلاس (isogloss) یوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعمالیږي. د لهجوي اطلس په ترتیبولو کي ډېر مهم کار دادی چه د ژبي د مختلفو عناصرو د استعمال توپیر چه په بېلو بېلو سیمو کي موجود وي ـ وښوول سي او د هغوی ویشوونه او سرحدونه وټاکل سي. هغه سرحدي لیکه چه د ژبي د یوه عنصر د استعمال توپیر په مختلفو سیمو کي وښیي آیسوګلاس بلل کیږي. ځیني آیسوګلاسونه نسبت وځینو نورو آیسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي. مثلاً کوم آیسوګلاس چه دوې لویي سیمې سره بېلوي نسبت وهغو آیسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي چه ترکلیوا و وړو وړو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غیر منظم ډول سره تیریږي. داسې کوم عنصر چه په یوه محل و دی سیمه کي استعمالیږي او دغه سیمه د یوه آیسوګلاس په واسطه احاطه سوې وي وهغې سیمې ته مرکزي سیمه (focal area) وايي. داسې ځیني هغه عناصر چه د استعمال تو پیر لري ممکن په پراګنده ډول سره تیت سوي وي نو ځکه آیسوګلاسونه هم د دغسي عناصرو د استعمال د ځایونو د ښوولو په غرض یو په بل سره نو تللي او ګډ وډ سره واقع سوي وي. داسي سیمې چه دغسي آیسوګلاسونه پکښې راغلي وي ګریډیډ ایریا (graded areas) یې بولي. کله کله یو زیات شمیر - آیسوګلاسونه په یوه ځای کي سره واقع سوي وي او تقریباً پر یوه خوا باندي تللي وي. هغه سیمه چه د آیسوګلاسونو د دغسي بنډلونو په واسطه سره بېله سوي وي لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسي آیسوګلاسونه چه د بېلو سیمو په منځ کي یې یو پلن سرحد تشکیل کړی وي نسبت و یوه آیسوګلاس یا هغو آیسو- -ګلاسونو ته چه شمیر یې لږ وي ډېر بې ډېر تغییر وند او بدلونونه ښیي او ممکن کله کله د دغسي سیمې پر لهجه باندي یو بېل نوم کښېښوول سي.

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته جواب ورکړي داده چه آیا دغه آیسوګلاسونه یا آیسوګلاس همېشه ځای پر ځای ولاړ وي او که په حرکت کي وي، او که حرکت کوي نو پر کومه خوا باندي روان وي؟ یو آیسوګلاس یا د آیسوګلاسونو یو بنډل چه د کوم داسي سدله څنګه سره تېر سوي وي چه د خلکو په منځ کي یې رابطه او تګ راتګ قطع کړی وي په عمومي ډول د توقف په حالت کي وي. داسې د کوم عنصر یا عناصرو استعمال له مرکز څخه له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سري ځخه ترسري پوري اوله کلي ځخه ترکلي پوري خپريږي او تر
هغه وخته پوري په حرکت کي وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او
ودريږي . دا مانع ممکن طبيعي وي لکه کوم غر يا کوم لوی سيند يا ممکن
سياسي وي . که چيري دا ډول مانع وجود ونلري نو سري بايد اغلباً داسي نتيجه
واخلي چه د ژبي نوموړي عنصر يا عناصر تل په حرکت کي دي او وهري خواته
چه لار ولري هلته نفوذ کوي .

د ژبني اطلس په نقشو کي نديوازي ليکي استعمالولای سو
بلکه موږ کولای سو چه مربع گاني ، مثلثونه ، دايري او داسي نوري نخښي
استعمال کړو . د مثال په توگه په پښتو کي د (ښ = ṣ) آواز په ځينو ځايو
کي په (ښ = ṣ) په ځينو سيمو کي په (خ = X) او په ځينو منطقو کي
په (خ = X̄) سره تلفظ کيږي . که موږ وغواړو چه د (ښ = ṣ)
نوموړي دري ډوله سيمي په يوه نقشه کي وښيو ، کولای سو چه په هغو
ځايو کي چه (ښ = ṣ) وايي د مربع ، او په هغو سيمو کي چه (خ = X)
وايي د مثلث ، او په هغو مناطقو کي چه (خ = X̄) وايي د داير و علامي —
کښيږدو او په دې توگه د نوموړي آواز بيل بيل تلفظ په مختلفو سيمو
کي د نقشي پرمخ وښيو .

کله کله د ژبي کوم عنصر يا عناصر په هماغه
يوه ځای کي په بيل بيل ډول سره استعماليږي چه وداسي ځايو ته انتقالي سيمه
(transition area) وايي . لکه د کندهار په علاقه کي چه (کښی) او (کي)

د وارِه والي مګر په ننګرهار او ځينونورو سيمو کي (کښي) نه استعماليږي. کله کله د ژبي ځيني عناصر نيوازي په هغو سيمو کي پيدا کيږي چه ګوښه واقع سوي وي او خلک يې له نورو سيمو سره ډېر تګ او راتګ نلري د دغسي سيمولو پارهٔ د ماجنل (marginal) يعني کِناري يا ګوښه اصطلاح راوړله کيږي.

يادونه

ژبه اوليک بايد سره بېل سي . ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر يو خاص نظم او سيستم لاندي د انسان د صوتي غړو په واسطه ادا کيږي. مګر ليک د سيمبولونو داسي يو سيستم دی چه د دغو آوازونو د ښلوا و تر سيمولوله پاره په کاريږي. د عصري ژبپوهني له مخي و دغو رسم سوو سيمبولونو ته ژبه نسو ويلای. نو که موږ وغواړو چه د يوې ژبي تحقيق وکړو بنايي چه خبري تر غوږ او کتني لاندي ونيسو نه ليک ؛ خصوصاً په پښتو او د ډېري ژبو کي چه د ټولو واولي آوازونو له پاره ليکلي سيمبولونه نسته او د ليک له مخي د نورو ژبو د خبرو ټول آوازونه نسي تمثيلولای.

د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

د توپیرونو څېړل او معلومول ځانله اصول او میتودلري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیر علمي او اټکلي توګه.

د نړۍ ژبي د ساختمان او جوړښت له مخي یوله بله سره توپیرلري. نو ځکه دیوې ژبي ساختمان او جوړښت باید د کومي بلي ژبي د ساختمان او جوړښت پراساس تر تحقیق او څېړني لاندې ونه نیول سی، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کي وڅېړله سي.

ددې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړه ډول زده سي نود شاګرد د مورنۍ او د هغې ژبي جوړښت او ساختمان چه شاګرد یې نوې زده کوي هر و مرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د نو موړو ژبو توپیرونه څرګند سي. وروسته شاګرد باید د هغو توپیرونو په زده کړه کي ډېر زیار وباسي چه د ده ژبه یې له هغې ژبي سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

— پای —

لیک، نصیر حلیمي لیسانسوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليكلو كې ماد الاندې كتابونه كتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.
2. Bloomfield, Leonard 1933, Language, New York.
3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.
4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language. N.Y.
5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.
6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.
7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics, The Univ. of Michigan.
8. Nida, Eugene 1949, Morphology, The Univ. of Michigan.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورك كتابلر اوجاغی
دولت مطبعه‌سی

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library